

Beneška Slovenija.

(Črtice. — Spisal I. T.)

Dragi Slovenec, če kdaj potuješ v Italijo in se ti slučajno poljubi ustaviti se v obmejnem starikastem, a prijaznem in čednem mestu Vidmu (Udine), ne zamudi ob lepem vremenu stopiti na grad, ki veličastno sedi na malem hribčku sredi mesta. Ogromna, klasična stavba iz 16. stoletja te bo izvestno zanimala; vendar se ne boš dolgo mudil okoli nje, zakaj prekrasen razgled na širono furlansko ravnino, sredi katere leži Videm, in proti severu na gorice, hribčke, hribe in gore, lepo se vrsteče v polkrogu od vshoda na zahod, te vsega prevzame, da pozabiš, kar ti stoji v bližini, in se zamakneš v divno panoramo. Koliko vasij z visokimi zvoniki se blesti razsejanih po rodovitni in skrbno obdelani ravnini! Koliko belih cest se povsodi križa! In po drugi strani koliko visokih, ostrih pogorskih vrhov in grebenov iz karnskih in julijskih planin, in koliko lepih, solnčnih, vinorodnih goric v njihovem podnožju! A nad vsem tem se razteza bistro, sijajno, nedosežno italijansko nebo!

Ko se dobro nagledaš bližnjih in daljnjih prirodnih lepot, obrni svojo pozornost še posebej na hribe, ki se prostirajo od vshoda na sever. Nekako na sredi, a zadaj za njimi se ponosno dviga velikan belkasti Kanin. Na desni tvoji, bolj proti vshodu, spoznaš vrhe gorenjskega Triglava in še bliže sive Krnove grebene. Spredaj pa boš videl omejnene hribe in gorice, vse obrastle in zelene, razorane in razdeljene v doline in dolinice, in posajene z malimi vasmi. Znaj torej: po teh hribih in dolinah stanujejo beneški Slovenci in sicer v treh skupinah; šempeterski od goriških Brd proti severo-vshodu; bolj na sever spredaj tarčentski, zadaj za dolgo vrsto zobčastega pogorja ob vznožju Kani-novem pa Rezijanci.

Todi torej svojim goram dušoj i telesom privezani, vsemu svetu nepoznani, od nikogar

spoštovani — prebivajo že čez tisoč let ubogi bratje tvoji in se mučijo dan za dnevom, leto za letom s težavnim obdelovanjem gorá, in napajajo s potom svojega obraza ograjene njivice, travnike, svojo zemljo, da jim rodi s pomočjo božjo vsaj toliko, da se preživé in poplačajo težke davke; zadovoljni, veseli, srečni, če jim pri koncu leta ostane še kaj, da shranijo za doto svojim hčeram ali da porabijo za druge vsakojake potrebe. Todi molcé in udano prenašajo križe in uživajo redko, prereditko srečo; todi ob praznikih počivajo in se veselijo v nezavedni in nedolžni preprostosti svojih cerkvá, svojih svetinj, in poslušajo s ponosom svoje zvonove; tudi veselo pojó, naj jih še tako skrb in pomanjkanje tišči; todi pošteno in mirno živé, todi o svojem času pobožno in povsem ravnodušno umirajo.

Zadnje čase se je sicer o njih mnogo pisalo po laških časnikih, in marsikateri veteranjak, presit ali pa pregladen, se je vanje zagnal s ponarejenim patrijotizmom, češ, vidite, ljudje! pogledj, neprevidna vlada! kje tičí nevarno gnezdo rovarjev in skrivnih upornikov, kje je tvoje najnovejše vprašanje! Ne vidiš-li, koliko panslavističnih apostolov se je nakrat vteplo med ono ljudstvo, zasedlo posamične hiše, cele vasi, vse gore in doline? Udri po njih! Fuori i barbari!

A ubogo ljudstvo, nad katero so zli duhovi izkušali navleči grmeč in strelonosen oblak, ubogo in preprosto ljudstvo niti ni znalo, da je kar čez noč postalo imenitno in opasno celi državi; niti sanjalo se mu ni o vsem tem, česar so je dolžili tako lahko-miselno; niti slutilo ni, da bi bilo na svetu kaj takega, komur bi se reklo panslavizem, narodna ideja, narodna zavest, politično strem-ljenje, in vse, kar so neumno kvasili takratni laški časniki! Pač pa je bilo nekaka — žrtva, kateri so nasprotniki hoteli vsuti na glavo, kar

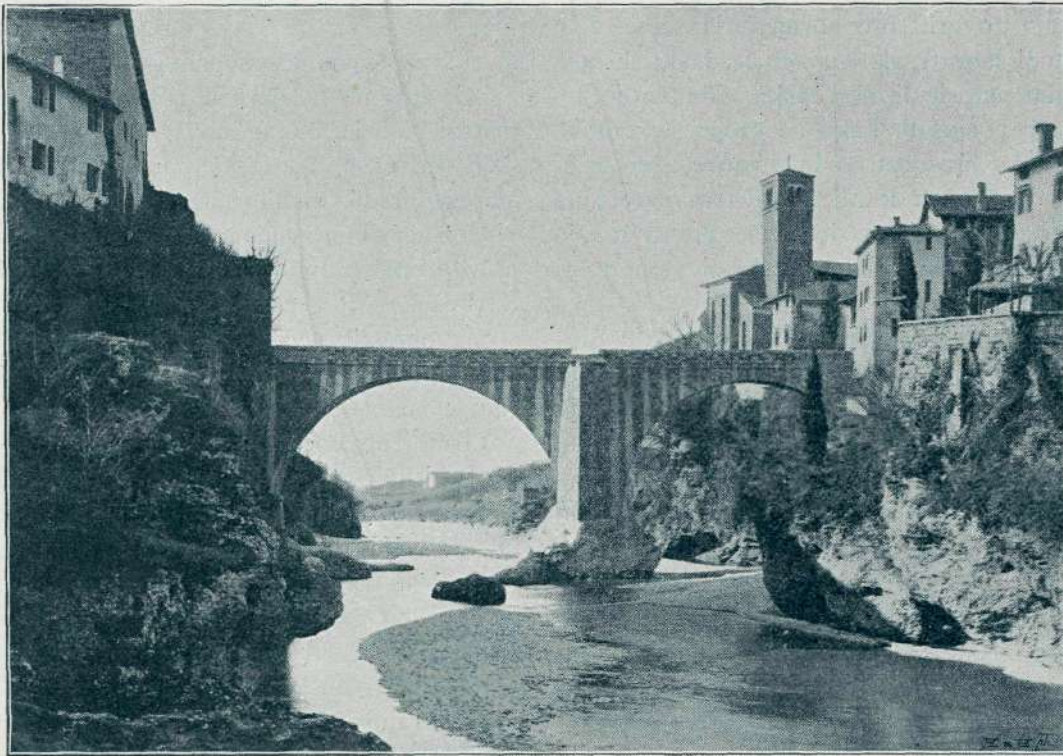
se ni moglo kje drugod, v zmislu pregovora, ki pravi: Če ne moreš konja švrkniti, udari po nedolžnem sedlu!

Toda pustimo vse to! Voda teči po svoji strugi, a mi hodimo svojo pot.

Mala deželica je vendar vredna, da jo poznajo tudi drugi Slovenci. In res jo bodo kmalu poznali znanstveno in natančno opisano od pisatelja strokovnjaka, ki je kos takemu delu. Spis zagleda beli dan po Matici Slovenski v lepem zborniku „Slovenska zemlja“ in bo brez dvombe zanimiv.

To sem moral omeniti radi tega, da častiti bralci ne bodo pričakovali od mene znanstvene razprave in sistematičnih podatkov o beneški Sloveniji. Ne! Namen sledečim skromnim vrsticam je, da jih seznanijo o njej le površno in da pripravijo pot popolnemu opisu.

Vseh beneških Slovencev sedaj utegne biti kakih 38 tisoč, in morda še več. Raztreseni so, kakor sem rekel, na široko po gorah in dolinah, in spadajo pod okraje: Šempeter Slovenov, Čedad, Tarcent, Glemona in Možnica

Most čez Nadižo v Čedadu.

Fot. Malignani.

(Moggio), ki se nahajajo vsi v videmski provinciji. Drugače pa, ako gledamo njih posebnosti, vidimo jih razdeljene na tri izprva imenovane, dosta različne skupine.

Posebno značilni so Rezijani, o katerih je najkompetentnejše in veliko pisal slavni poljski učenjak Baudouin de Courtenay, ki je prebil mnogo časa med njimi radi svojih korenitih študij. Vendar o njih sedaj ne pišem, niti o drugi skupini, marveč o Slovencih, ki prebivajo v mešanih okrajih Tarcentu in Gle-

„Dom in svet“ 1898, št. 2.

moni. Pač pa seznanim častite bralce tega lista s čisto slovenskim okrajem šempeterskim (nekdaj — distretto di San Pietro degli Slavi; sedaj pa — distretto di San Pietro al Natissone (ob Nadiži).

Pojdiva torej, dragi Slovenec! Ako hočeš potovati z menoj iz Vidma, kjer sem te pustil, da si ogleduješ bližnjo in daljno okolico, v našo Slavijo italijansko, po polurni železnični vožnji dojdeš v slavno Staro mesto, ali Čedad (Cividale — Forum Julium), kjer

najdeš že znatne sledove slovenščine; zakaj ono mestece, osobito zanimivo radi svoje zgodovine in vsakojakih starinskih ostankov iz boljših časov, je živahno trgovinsko središče vseh šempeterskih Slovencev in onih, prvim popolnoma sličnih, ki spadajo pod čedadski okraj. Posebno ob sobotah bi rekel, da je slovensko. Vse, kar hribi rodijo za prodaj, vse pride na čedadski trg. Ob takih dneh po ozkih, starih ulicah čedadskih prevladuje, in še precēj glasno, slovenščina; po prodajalnicah istotako; po gostilnicah niti omenjati ni treba. Naši Slovenci sploh ne marajo govoriti preokorne furlanščine, zato pa tudi mora vsak trgovec čedadski skrbeti, da jim ustreže le slovenski. Gotovo je zanimivo poslušati, kako se preproste gorske Slovenke brezobzirno in gostobesedno pričajo v svojem karakterističnem narečju z nespretnimi trgovci, in se še povrh rogajo njih spakedrani in samo za skrajno silo dobri slovenščini.

Pa ne samo radi trgovine prihajajo Slovenci v Čedad, ampak tudi radi vsakojakih opravil pri uradih in na okrožnem sodišču; zakaj Šempeter stoji sicer na čelu svojemu posebnemu čisto slovenskemu okraju, a samo po besedi, takorekoč — ad honorem; okraj je združen čedadskemu, oblasti in uradi so vsi v Čedadu.

Ko si ogledaš Čedad in njegove znamenitosti, zlasti krasno glavno cerkev, mestni muzej, longobardski tempel in pa drzen, daleko sloveč „vragov most“ čez Nadižo, greš skozi slovenska vrata in potuješ dalje po lepi široki cesti. Železnica ne gre mimo Čedada.

Na poti k slovenski meji se pelješ mimo zadnje furlanske vasi Sanguarzo (Šentjur — ali po ben. slov. Šincjur), in kmalu „Pri mostu“ stopiš na slovenska tla. Začudiš se ozki in udrti strugi Nadiže, čez katero drži baje že od rimljanskih časov mal a visok most. Na tej in na oni strani je več hiš deloma furlanskih, deloma slovenskih. V tej mali vasici sta si dve narodnosti v neposredni in tesni dotiki že, odkar so prišli Slovenci v te kraje. A vendar jedna in druga

sta ohranili svoj značaj, svoje šege in svoj jezik, in že na samem obrazu lahko spoznaš, kdo je Furlan in kdo Slovenec.

Do mosta sega čedadski okraj in občina ob enem, pa jedna izmed čedadskih župnij. Hiše onkraj mosta pa so že pod okraj, občino in župnijo šempetersko.

Že prej nego prideš do mosta, se ti odkrije lep razgled na naše gore, na vhode v naše doline in na vasi tu in tam se beleče izmed drevja. Pred teboj se mogočno dviga nad vse hribe široki in slikoviti Matajur, čegar obronki se polagoma prostirajo vedno niže na vse strani. V ozadju pa mrklo gleda sivi Krn s svojim kršnim vrhovjem.

Če pri mostu obrneš pogled na desno onkraj Nadiže, ki se ravno tu spaja z rečico Erbečem, zagledaš ogromne podrtine starega gradú, znanega iz krajevne zgodovine z nemškim imenom Grünberg, kateremu pa Slovenci pravijo Karkoški grad, po hribu Karkošu. Stoji v sredi hriba nad vodo, na strmi obrastli pečini, osamel a uporen in trdovraten svedok prešlih časov. Zgodovina zna le malo povedati o njem.

Takoj ob koncu mosta se cesta deli na dvoje; jedna gre ravno, a kmalu zopet razdeljena pelje v dve dolini, v šentlenardsko in v sovodnjiško. Druga znamenitejša krene na levo in pelje ob Nadiži v bližnji Sv. Peter in dalje po nadiški dolini čez mejo v avstrijsko-slovenski trg Kobarid.

Kakor gredó ceste od mosta narazen po dveh skrajnih dolinah, tako nekako vsopredno ž njimi gre po hribih okrajna meja, katera se na vshodu deloma vjema z državno. Že iz tega je razvidno, da je šempeterski okraj sličen triogelniku, ki stoji z vrhom pri mostu, a z osnovnico je oprt na avstrijsko Primorje od Tolmina do kobaridskega kota.

Od mosta torej gredó kakor vrhi od roglastega debla narazno naše tri glavne doline s svojimi postranskimi dolinicami.

Sedaj, dragi bralec, hodi, koder se ti ljubi, po teh cestah; kreni, po kateri koli hočeš stezi v gore, povsodi najdeš pristne Slovence, pohlevne, mirne, gostoljubne ro-

jake. Razven Sv. Petra ne najdeš nikoder drugega trga, ampak vse le vasi, in sploh male, skromne vasi, z jednoličnimi hišami, zidanimi sicer in z opeko kritimi, a ne posebno lepimi, osobito v gorah; dasi ne primanjkuje tu in tam lepih izjem, katere se zadnji čas pridno množijo. Sicer pa, kaj se hoče, kaj se more zahtevati od ubožnih poljedelcev, ki so ves božji dan na polju, po travnikih, na pašnikih, in samo čez noč pridejo počivat pod svoje dedne krove, od ljudstva brez pomočkov za oliko, brez napredka, na katero nihče ne misli drugače, kot da hodi pobirat obilne davke?

Ako si kot prvo izbereš pot v Sv. Peter (po ben.-slov. „Špietar“), kreneš kar na levo in greš nekaj časa prav ob robu Nadiže. Čudil se boš gotovo tej zanimivi, prekrasni rečici, katera izvira v Italiji med tarčentskimi Slovenci, a z dolgim ovinkom prestopi na avstrijska tla v takozvanem kobaridskem kotu, da priteče potem zopet nazaj čez mejo napajat lepo in rodovitno nadiško dolino. Od Sv. Petra skoraj do reke Tera pod Čedadom teče udrta v globoko in romantično strugo, katero so si napravili v teku stoletij njeni bistri in urni valovi. Voda polagoma a neprestano liže, grebe in podriva svoje tesne bregove, in sledove tega vednega delovanja je videti v gorostasnih kamenitih kepah in pečinah, ki se sedaj pa sedaj odtrgujejo in šumno padajo tu in tam v vodo. Rečica napravi kmalu drzen ovinek in te zapusti potujočega po cesti, pa se ti takoj zopet približa pred Sv. Petrom. Tu najdeš zopet krasen in visok most, s katerim so nedavno spojili s Sv. Petrom dolnji Brnas, ki je poslednja slovenska vas na drugi strani Nadiže.

Ne daleč od mosta pri cesti najdeš jedno najstarejših beneško-slovenskih cerkva, malo, preprosto cerkvico sv. Kvirina, z gotičnim značajem. O njej pravijo, da stoji na razvalinah poganskega templja, posvečenega boginji Dijani. Stvar bi utegnila biti verjetna. Kraj je bil primeren za tako svetišče: razgled je diven, okolica romantična. Zdolaj globoko pod templom so boginji v veselje tajnostno šumljali bistri valovi Nadiže, a v

bližini gotovo ni manjkalo skrivnostnih gozdov, katerih se je tako veselila Dijana. Da so tu ljudje prebivali že od davnih časov, svedočijo stari grobovi in razne starinske izkopanine, katere so pred kratkim dobili na bližnjem polju.

Z Dijano in ž njenim templom bodi si kakor hoče, naša cerkvica ima gotovo svojo zgodovino in je najbrže prvo krščansko svetišče postavljeno na beneško-slovenskih tleh. Pri njej je bilo tudi pokopališče, kamor, če smemo verovati poročilom, so nosili pokopavat svoje mrlične celó iz oddaljenega avstrijskega Bolca. Hudomušni časi v tekočem stoletju so bili ponižali cerkvico do skromnega senika. Pozneje, ko se je slišalo tu in tam o razsajajočej koleri, jo je občinski svet določil za „lazaret“. Slednjič so pa vendar spoznali, da se mora zgradba ohraniti, in sicer v prvotnem zmislu; pobožnost in ljubezen do starin in do domače cerkvene zgodovine sta jo dali popraviti. In tako ima Sv. Peter zopet svojega sv. Kvirina.

Cerkvica ima tudi postransko znamenitost radi tega, ker so se pri njej shajali okoli kamenite mize pod starodavnimi slovanskimi lipami zastopniki vasij iz vseh treh dolin, in tu so razpravljali deželne stvari, sodili prestopnike in hudodelnike, ukrepali o javnem redu, skratka: tukaj pod milim nebom so imeli svoj povsem izvirni in čisto demokratični, samo za deželno blagostanje skrbeči parlament.

Gotovo se čudiš, dragi bralec. A pomisli, da so bili beneški Slovenci že od nekdaj nekako samostojni, skoraj neodvisni; in tudi, ko so prišli pod beneško ljudovlado, jim je pustila nedotaknjeno njih posebno upravo in jim podelila več posebnih pravic s pogojem, da ji skrbno varujejo mejo, ob kateri so prebivali.

Vsaka vas si je izbrala svojega dekana. Ta je predsedoval „sosednji“, to je skupščini vseh hišnih gospodarjev, ko so skupaj razpravljali o stvareh, tičočih se dotičnih vasij. Vse vasi pa so bile podrejene dvema glavnima dekanatoma: landarskemu za nadiško in sovodnjiško dolino, merskemu (od vasi

Mersa — Mjersa) za šentlenardsko. Prvi se je zval banka ali miza landarska, drugi banka ali miza merska. Dotična velika dekana ali šindika sta predsedovala velikima sosednjima. Za sodnijske stvari pa so hišni gospodarji volili vsako leto 12 sodnikov za vsako mizo. Ti so sodili vse, male in velike reči; celó morilci so prišli pred njihovo sodišče. Obsojenci, ki bi bili hoteli poziv napraviti (appellare), bi se bili morali obrniti iz svoje deželice in sicer na čedadsko sodišče; a Slovenci niso hoteli vedeti za tujce, ampak, hočeš nočeš, prizivali so od jedne mize do druge.

Zastopniki obeh glavnih dekanij so se shajali za skupne stvari k skupnim sejам jedenkrat ali po potrebi še večkrat na leto, ravno pri omenjeni cerkvi sv. Kvirina.

Taka je bila organizacija beneške Slovenije, dokler ni prišla pod avstrijsko vlado.

Ta pa je odpravila vse to in osnovala sedanje občine in občinske svete. A ljudstvo se spominja še sedaj nekdanjih sosednji, in še sedaj jih ima tu in tam v navadi, kadar se gre za kako posebno vaško vprašanje.

Pri Sv. Kvirinu torej je bil gotovo prvi slovenski parlament, si parva licet componere magnis! Koliko spominov od tega zbora, koliko zanimivih sej, umno razsojenih pravnih, modrih ukrepov! Koliko navdušenja za staro pravdo, koliko ponosa! Gotovo boljšega uspeha, večjega blagostanja, več prave modrosti nego v sedanjem razsvetljenem veku. In vse je propalo, vse je minulo, kakor mine val za valom mimo tekoče Nadiže! Celó stare častite lipe in slavnoznano kamenito mizo je silni naliv časa preplaval in odnesel!

In vendar — narod je ostal; nesreče so ga upognile, a niso ga uničile, in upajmo, da ga tudi ne bodo. (Dalje.)

Iz časa bivanja Francozov v Beli Krajini.

(Spisal Ivan Zupanec.)

Pred menoj leži kopica listin, tičočih se bivanja Francozov v črnomaljskem okraju. Te listine sem dobil v neki prodajalnici v Gradcu, kamor so prišle iz ondotnega gradú. Zanimale so me nekatere in zato priobčujem najzanimivejše; morda bodo zanimale tudi bralce.

I.

Začnimo z listino: „Ausweis über die Verpflegung der k. franz. Truppen, welche bei der Expedition wider die Pöllander Tumultuanten durch Gradatz passirt sind.“ („Izkaz o preskrbljevanju cesarskih francoskih čet, ki so šle skozi Gradec pri ekspediciji proti poljanskim nemirnežem.“) Ta izkaz je narejen za moštvo in častništvo posebej, namreč: „Ausweis. Uiber jene Verpflegs-Artikel welche die Hft. Gradatz für die hier durchpassirenden k: k: französischen Truppen auf Befehl des

Hrn Commandanten und Offrs aus Eigenem verabreichen musste“ in: „Ausweis. Uiber die Verpflegung der Hrn Comandanten und Offrs bei dem Durchmarsch durch Gradatz respec. bei der Expedition wider die Pöllander — Tumultuanten.“

Predno pregledamo to listino natančneje, izpregovorimo nekaj besed o nemirih, radi katerih se je godilo to premikanje vojakov.

Po noči od 8. do 9. vinotoka l. 1809. so napadli v Metliki in v Kočevju maloštevilne francoske vojake ter nekatere pomorili. Zavrlo je po vsem Prikolpju, a najhujši upor je bil v Poljanah in v Kostelu. Poljanci so umorili vsakega Francoza, ki jim je prišel v roke. Še sedaj se pripoveduje, da niso hoteli prizanesti mlademu vojaku, ki jih je prosil na kolenih usmiljenja in jim kazal škapulir na prsih v znamenje, da je veren katoličan. Le toliko so izprosile ženske, da ga niso

Beneška Slovenija.

(Črtice. — Spisal I. T.)

(Dalje.)

Idimo dalje! Evo Sv. Petra ali Šempetra Slovenov!

Šempeter je mal a čeden tržič, ki se na dolgo vleče ob cesti. Šteje samo kakih 500 prebivalcev. Ima več lepih zasebnih hiš, novo prostorno občinsko hišo in lepo župnišče. Nadalje se tu nahaja konvikt združen z magistralnimi ženskimi šolami in dobro napolnjen s furlanskimi učiteljskimi kandidatinjami. Razven v Vidmu ni drugega izobraževališča za učiteljice v celi širni provinciji. Vlada je je tu postavila, da bi vplivalo na Slovence in da bi tem urneje pospeševalo njih poitalijančevanje. Pa to ne gre tako z lahka. Mimo omenjene šole ima Šempeter tudi občinske elementarne šole in otroški vrtec. Vse šole, kakor tudi vsi uradi so samo italijanski. Slovenščina nima nikjer drugodi zavetja kakor samo v cerkvi; a še odtod so jo hoteli nekateri spraviti. Toda vlada sama vé, da v cerkvi ne more nič opraviti; in zato se ji želja ne izpolni. Po naših svetiščih se bo vedno pridigovalo in učilo le slovensko. In kako ne? Drugače bi ogromna večina ljudstva ne razumela glasú svojih pastirjev.

V Šempetru je tudi notarski urad, okrožna davkarinja, orožniška postaja za cel okraj, pošta in brzjav.

Mimo zadnjič navedene cerkvice sv. Kvirina moram omeniti še župno cerkev posvečeno sv. Petru. Toda ker je stara, nizka in premajhna za celo župnijo, ne dela župljanom posebne časti. Treba je druge. Pred nekaterimi leti malo da se ni že resnično zgradila nova, lepa, veličastna cerkev. Že je bilo pripravljenega mnogo gradiva za njo. Toda ne vem kaj je prišlo vmes, da je stvar popolnoma zaspala, in stara cerkev še sedaj ponižno čepí med delanim kamenjem in med opeko, čakaje ugodnejših časov. A zaprek

in težav ne manjka. Župljanov je res veliko, preko devet tisoč, a večina ima le malo kaj opraviti pri „fari“. Župnija je namreč razdeljena v kakih 18 podružnic, in vsaka podružnica skrbi za svojo cerkev. Pač bi tudi one gotovo in veliko pripomogle pri gradbi župne cerkve; toda čakajo, da začno in dober vzgled dadó sami Šempeterci. Ti pa žal le malo marajo za cerkev. Moderni italijanski duh je krepko zavél tudi v Šempeter. Zato bo res treba menda še dolgo čakati ugodnejših časov.

V Šempetru je imel nekdam sedež okrajni komisarijat z dotičnimi kraljevskimi uradi, a sedaj je vse premeščeno v Čedad. Zato pa posebnega življenja v Šempetru ne najdeš.

Lepo in živo je v trgu samo o nekaterih praznikih. Takrat pridejo k „fari“ župljani iz podružnic. V cerkvi opravlja sv. opravilo župnik, navzoči so kolikor morejo vsi kapelani — okolo 18 duhovnikov vseh skupaj. Ljudstvo poje z ganljivo pobožnostjo svoje prastare, cerkveno-resne slovenske pesmi, poluša slovenski evangelij in slovensko propoved; izmoli svoje očenaše in po dovršeni slovesnosti se razprši po trgu, okreпча se v gostilnicah, pokramlja z znanci, pa hajdi nazaj v gore!

Ob takih dnevih je Šempeter popolnoma slovenski. Drugače kaže sicer svoje slovensko lice, a pozna se tudi mogočni vpliv laškega življa. Šempeterci znajo vsi oba jezika oziroma narečji, a olikanci navadno govoré le laški.

Na dan župnijskih patronov privrè mimo pobožnih hribovcev v Šempeter veliko lahkoživcev in izletnikov iz Čedada, iz Vidma in od drugih furlanskih krajev pokušat izvrstno in karakteristično „slovensko gubanco“. Posebno pa popoldne jih neprestano privaža voz za vozom. Pod večer misliš, da si v

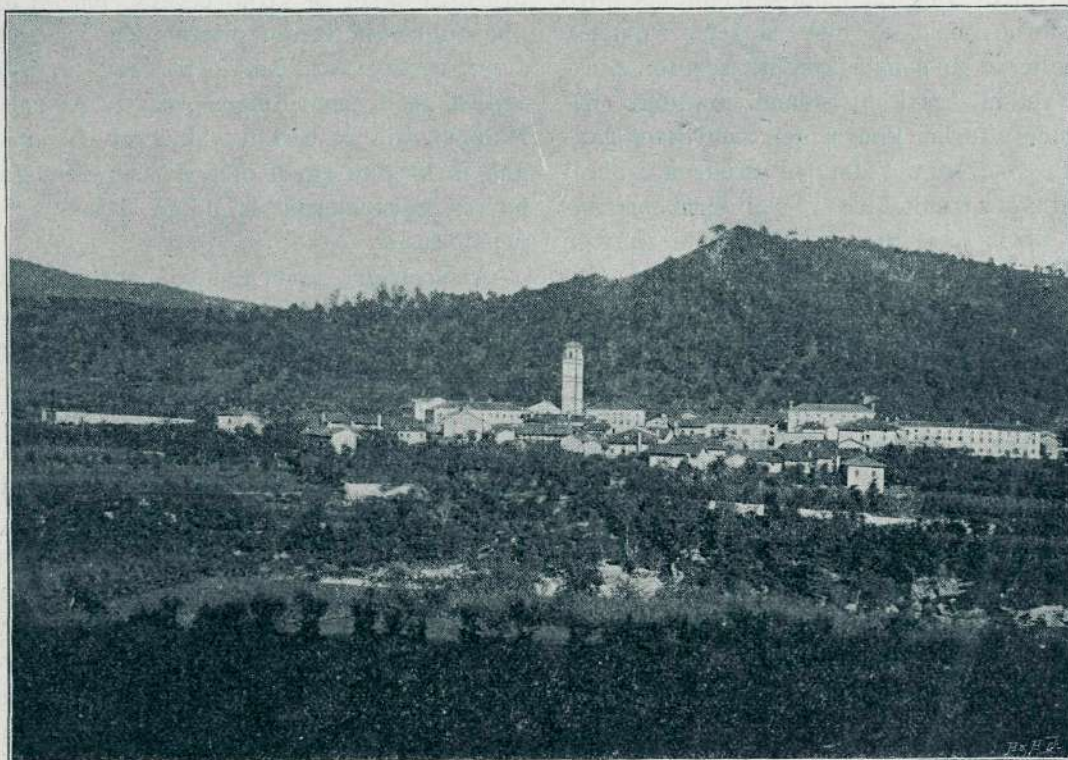
kakem laškem mestu, toliko finega, laški kramljajočega občinstva poseda po gostilnah, suče se po plesiščih, goni se gori in doli in prodaja zijala po trgu.

Sploh se ta šempeterski shod (po beneški slovenščini „senjàn“, po furl. „sagra“) prišteva najživahnejšim v provinci; a sedaj nekako propada.

Pogorskemu Slovincu se zdi čudno v taki gneči, ne more se sprijazniti z nenavadnim občinstvom, čegar govorice ne raz-

ume; zato pa takoj popoldne izpije svoj kozarec vina, kaj prigrizne, kaj malega nakupi in se polagoma pobere med svojce. Ostane le bolj razvajena in srborita mladost iz bližnje okolice, da se nekoliko pokratkocasi in se zavrti po plesnih podih, in da se naposled, prevzeta od vinskih duhov, povrne domu pojoč v pozno noč ali v rano jutro drugega dne.

Ko si se, dragi Slovenec, dobro nagledal malega a prijaznega Šempetra in si se tudi

Šempeter Slovenov na Laškem. (Od Nadiže.)

Fot. Malignani.

slučajno oglašil pri vrlem, izredno gostoljubnem in narodno zavednem župniku, nadaljuješ svojo pot po krasni in precēj široki dolini proti severu.

Pod cesto nizko na levi imaš ozko polje in za njim na kraju Nadižo. Takoj za vodo se dvigajo polagoma hribi, obrastli s kostanjem in z drugim vsakojakim drevjem. Ob njih vznožju pelje od Brnasa naprej mala cesta vsporedno z ono, po kateri potuješ. Na desni pa, vzvišeno kakor je cesta, imaš

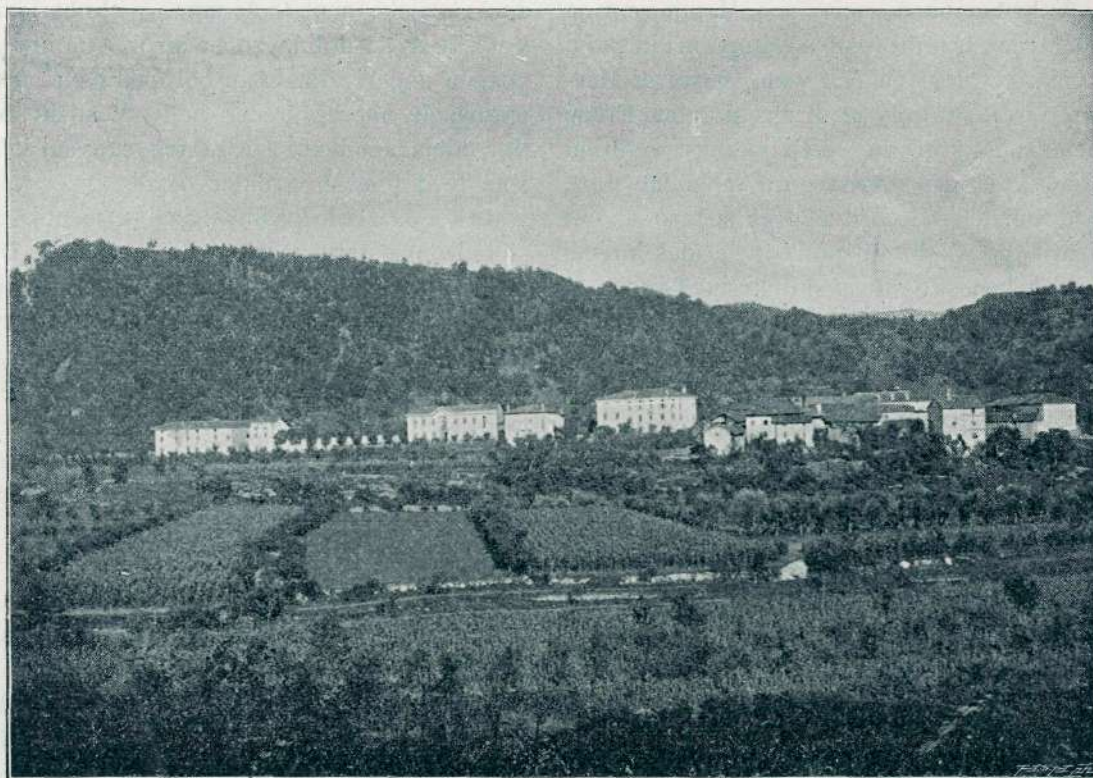
zopet ravno in prostorno polje, lepo obdelano, nasajeno s trtami in murvami, ker okoli Šempetra se pridno goji tudi sviloreja. Za poljem se počasi dvigajo in vrstijo lepi, solnčni hribčki z vinogradi in s kostanjem.

Tu in tam po dolini blizu in daleč, na desni in levi, v podnožju gorice in v hribih se ti prijazno smehljajo naproti izmed bujnega zelenja male vasi in posamične hiše; cerkvice in zvoniki se ti blestijo na vzvišenih prostorih. In kako lepo je na večer,

kadar zadnji žarki zahajajočega solnca trepečejo rudeče-zlati in polagoma umirajo na visokih pečinah in gorskih grebenih, in nad vasmi visi v mirnem zraku v dolgih, prozornih lišah dim, in po dolinah začenja polegati prvi mrak! Takrat ti od vseh cerkvá, v vseh tonih in gradacijah zadoni naproti večerno zvonenje, pestro in valovito ziblje se po mirnem zraku čez dolino in se zliva v najmilejšo harmonijo! Toda pustimo poezijo!

Ko prideš do skupine hiš „pri Lipi“, približaš se zopet s polagoma se nižajočo cestjo do Nadiže, čez katero tu drži tretji lep zidan most in postranska cesta v bližnjo vas Tarčét in naprej. Dolina se nekoliko razširi in razgled je prav krasen.

A ti greš le po glavni cesti in kmalu si v vasi Briščah (Borišča?). Vas, v starih listinah imenovana „Broxas“, je stara, in pri njej so se večkrat srečale in srdito spo-

Šempeter Slovenov na Laškem. (Južni del.)

Fot. Malignani.

padle sovražne bojne čete. Še sedaj se kos vaškega polja zove „Tepenò puoje“, morda iz spomina na te boje.

Pavel Dijakon, longobardski zgodovinar, nam opisuje več bitev med Slovenci, kateri so pogostoma po tej dolini prihajali s Koroškega plenit na Laško, in med Longobardi, ki so bili ustanovili mogočno vojvodino na Furlanskem, z glavnim mestom v Čedadu.

Tudi pri Briščah so se tolkli po njegovem sporočilu. V Čedadu se vidi še sedaj

vzidana na neko hišo spominska plošča s sledečim napisom:

Non procul hinc Broxas est — in finibus Antri,
Qui nomen tibi Porta dedit Broxana vetustum.
Dux ibi finitimos percussit Vectaris hostes,
Cum galeam abjecit currens in praeliis calvus,
Teste Natiso et rubicundi sanguine montes.

Dolina je važna iz strategičnih ozirov. Vsled tega so jo strogo nadzirali že od nekdanj, posebno pod beneško ljudovlado.

Iz Brišč drži pot v hribovsko skupino prijaznih, lepo ležečih vasic in posamičnih hiš,

ki se skupno imenujejo „Ruonac“ (Ronec). Tukaj je primerno lepo razvita sadjereja, za kar gre vsa hvala pokojnemu rodoljubu in po malem pesniku slovenskemu Petru Podreki.

Po cesti iz Brišč prideš čez nekaj minut do Podbunësca. Tukaj je dolina ozka in divja; hribi se strmo in visoko dvigajo, gozdov in sivih pečin ne manjka, kakor tudi divjih med ruševinami in skalami uglobljenih potokov.

V hribu na desnem pod Matajurjem je zopet več drugih vasij s skupnim imenom Mersin. Na levi pa čez vodo, nasproti Mersinu, visoko v gori je druga skupina Erbeč imenovana, s svojo cerkvijo in z velikimi zvonovi, kateri z vrha gore mogočno doné po dolini. Od te cerkve greš še uro naprej za hrib po skaloviti poti, in prideš précej v našo beneško-slovensko kršno Črnogoro, ali prav za prav Črni vrh, vas s primitivnimi, krepkimi, povsem tipičnimi prebivalci. To so ti pravi ljudje korenjaki, širokopleči, da malo takih. Pristna slovenska kri! Bavijo se, kakor tudi vsaj deloma Erbečanje in Mersinci, največ z živinorejo.

Podbunësec je mala kopica hiš, kjer se nahaja zadnja italijanska pošta in telegrafska postaja. Pošta je v vsakdanji zvezi z avstrijsko pošto v Kobaridu.

Od Podbunësca naprej dobiš še nekaj tu in tam raztresenih hiš in pa malo vasico Štúpico, kjer ima svoj sedež obmejna finančna straža. Od Štúpice prideš takoj na državno mejo, katera seka reko in cesto v zeló tesni in dolgi dolini med strmima, skoraj navpičnima gorama, Matajurjem in Mijo.

Kraj je tukaj skoz in skoz divje-romantičen. Dolina se pri Štúpici obrača proti Kobaridu. Onkraj vode pa, tudi pri Štúpici, se odpira med Mijo in med črnovrškim gorovjem tesen in dolg prehod „Priedol“, ki te pelje med tarčentske Slovence. Nadiža, katera med Mijo in Matajurjem gre za cesto do Robiča, dela pri tej vasici hudomušen ovinek okolo severne in zahodne strani Mije, tako da je zopet najdeš na koncu Priedola.

In tako, dragi Slovenec, sem te pripeljal do avstrijske meje in še mimo v „kobaridski kot“, kjer se dolina zopet široko odpira in postaja zopet prijazna in bolj priljudna. Ako potuješ le naprej, srečno hodi! V soški dolini dobiš več lepega in zanimivega; saj krasota te doline slovi daleč okoli.

Ako pa želiš kreniti nazaj z menoj, da si ogledava, tako mimogredé, še ostalo Beneško Slovenijo, hajdi! Izpijeva kozarec domačega „cividina“ pod Bunëscem, potem jo udariva peš čez lesen most, da potujeva nazaj po drugi strani Nadiže, po lepo obdelanem in rodovitem polju, skozi vasi Ščigla, Laze in Tarčét, vse lepo ležeče v podnožju hribov. Od Tarčéta te pelje pot nekoliko v hrib do Landarja (po italijanskem imenu „l'antro“ jama). Ta je zopet znamenit in zanimiv kraj za našo deželico. V lokalni zgodovini pod staro uredbo je Landar stal na čelu, kakor sem že omenil, vsem malim dekanijam nadiške in sovodnjiške doline (Landarska banka ali miza). V cerkvenem oziru je še sedaj prva podružnica v župniji, z lepo cerkvijo, kateri (mimogredé povedano) sedaj napravljajo orgle — redkost med beneškimi Slovenci. (Dalje.)

Iz koša.

Poslal je nekdam skrupcan sonet
Mladenič za prvo številko,
Tožeč, da brez upa on, jadni poet,
Zaljubljen je v Milko.

Ko družega ne bi pristavil vsaj!
A slušaj staro in mlado:
Zahteval je svoj rokopis še nazaj
S primerno nagrado.

Anton Medved.

Beneška Slovenija.

(Črtice. — Spisal I. T.)

(Dalje.)

Mala vas stoji lepo na vzvišenem in strmem boku hriba. Razgled po dolini in po nasprotnih hribih je krasen. V podnožju na desni stoji nekoliko hiš „na Krasu“ in ne daleč od njih vas Bijáče s podrtinami sta-

rega gradú Ahrenberg-a in z malo, staro cerkvico. Više v hribu, prav za prav nad Tarčetom, v lepi legi so raztresene po rodovitnem polju male vasice s skupnim imenom Ofiján (ital. Pegliano).

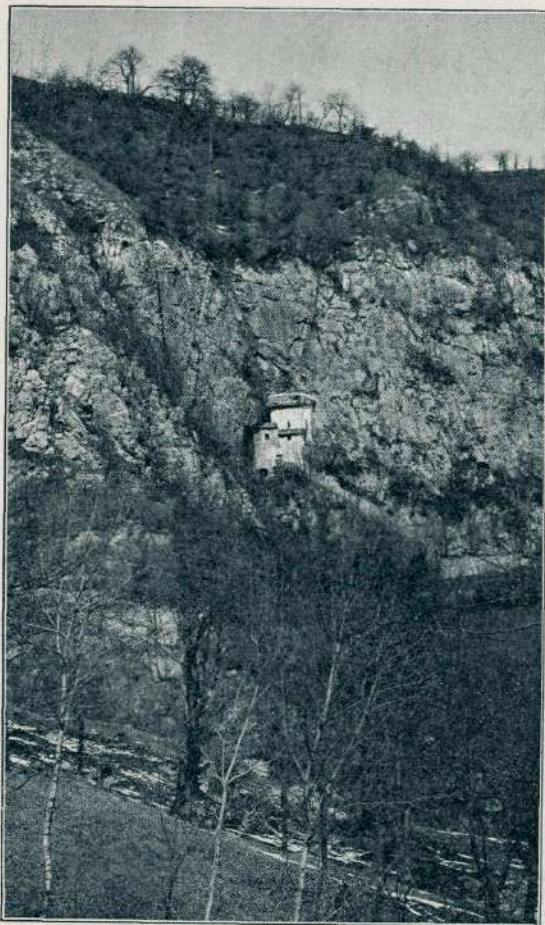
Vas Landar.

A Landar je znamenit in zanimiv najbolj radi svoje podzemeljske jame in cerkvice sv. Ivana Krstnika v sredi navpične gorostasne pečine. Beneški Slovenci ji pravijo „Sveti Ivàn v čelè“.

Stopimo bliže, da si jo ogledamo. Jama je že iz tega občudovanja vredna, ker iz geoloških ozirov je nekaka anormalna prikazen. Sam Bog zna, kako se je ustvarila v sredini ogromne pečine, katera sploh ne kaže speleološkega značaja. Zgoraj, spodaj, na levi in na desni, povsod je obkrožena od polja in od travnikov, bogato posajenih z drevjem, osobito s kostanjem.

Od vasi hodiš k večjemu kakih deset minut in prideš takoj pod pečino. Kraj je jako slikovit. Visoko iz jame pada precejšen curek vode; pomnožuje jo krepek studenec, ki izvira izpod same pečine in žubori po strmem jarku, kateri se preminja za Bijáčami v postransko dolinico. Ob potoku se dvigajo med grmičjem mogočni orehi, topoli in drugo drevje, prepleteno z lozo.

Zgoraj, visoko iz mnogih razpok pečine molé mali, grčasti gabri, jeseni in dreni, a na vrhu je pečina zopet obrastena z grmovjem in s kostanjem. — Gori v sredini skale se ti blesti nekaj belega in zidanega med

„Sv. Ivan v čelê“. (Landarska jama.)

zelenjem in te vabi pogledat, kaj je neki ono umetno gnezdo, tako drzno pripeto k skali. 115 kamenitih, strmih stopnic, z železnim držajem na kraju, te vodi ob navpični steni k cerkvi. Nekje na pol poti dobiš v kamen urezano letnico 1101. Pravijo, da je avtentična; mogoče da je res, dasi se je meni zdela na prvi pogled ponarejena.

Kadar si že pri zadnjih stopnicah, stopiš skozi vrata v malo lopo, pol zidano, pol naravno, nekoliko nižjo od cerkve. Od tod vodita v svetišče dva vhoda. Prvega imaš takoj pri vratih lope; tukaj namreč se ti odpre v steno nizek, umetno obokan hodnik, ki vodi v notranjost pod podom cerkve. Na koncu hodnika stopiš v prostorno jamo; tu se vspneš po stopnicah takorekoč iz pritičja v prvo nadstropje, zasučeš se nazaj

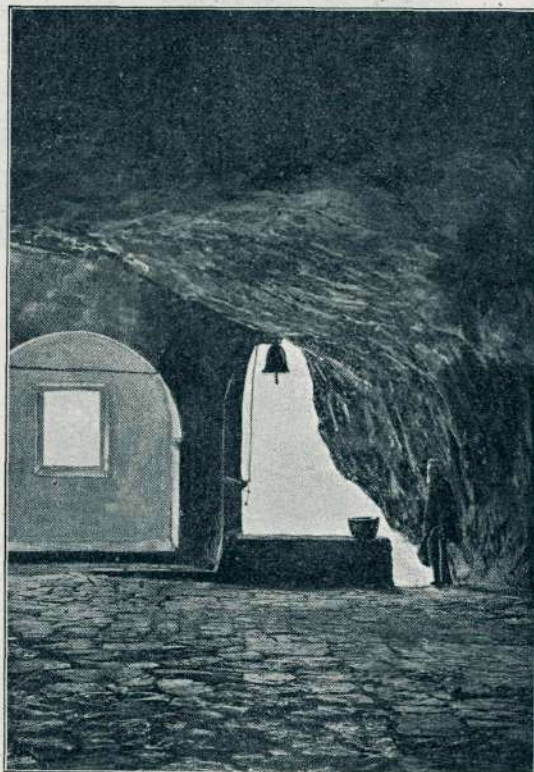
ter dosepeš v cerkev od zadnjega konca, na-proti drugemu, glavnemu vhodu.

Predno pa govorim o cerkvi, povrnimo se v lopo. Boljši njen del je vdolben v skalo in spredaj odprt, da moreš iz nje prosto uživati zanimiv razgled. Podpira ji strop naraven, okorno obtolčen steber, a obkrožena je spredaj z nizkim zidom, ki te brani pasti v prepad, zijoč pod teboj.

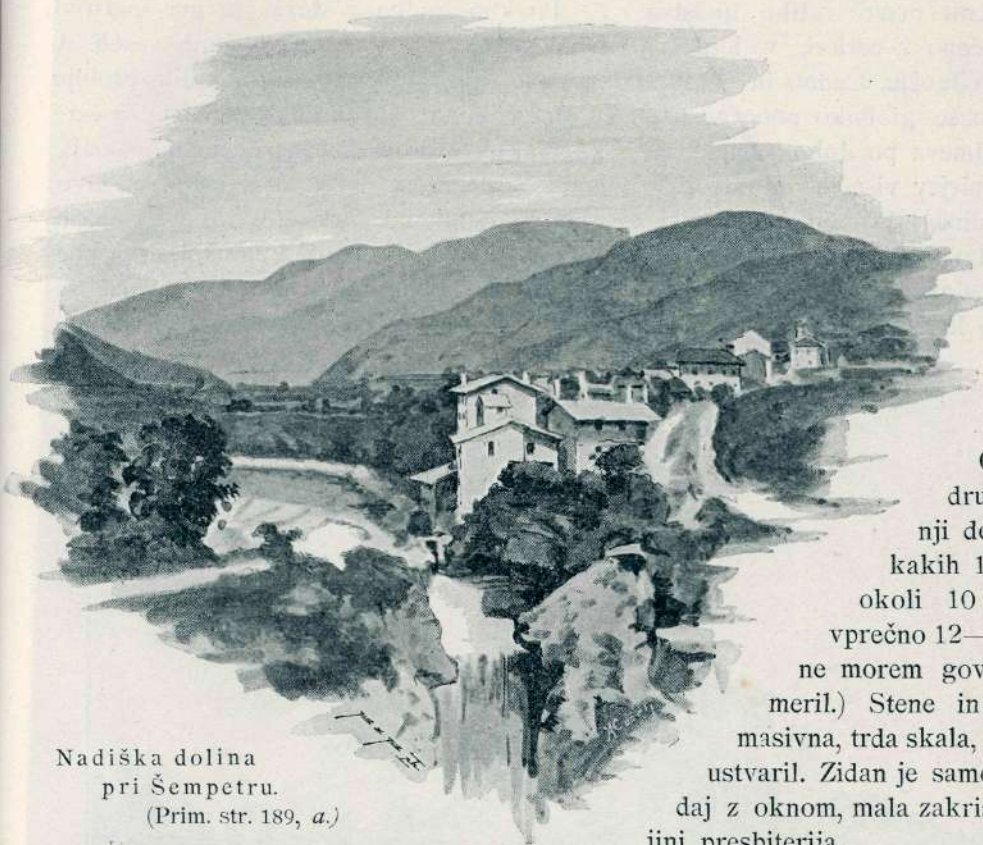
V tem prostoru se še sedaj nahaja stara peč za kruh in dolbina, napravljena v skalo, kjer se je trla pšenica. Vse kaže, da so nekdanj v jami stanovali ljudje, morda že takrat, ko so divjale po deželi seleče se čete severnih narodov, ali pa pozneje ob borbah med Slovenci in Longobardi.

Legend o tem ne manjka. Karakteristična med vsemi je tale:

Ko je nekoč sam Atila pridrl v deželo, tedaj se je domača kraljica zatekla pred njim v to jamo, in tu se je hrabro in uspešno branila z ostanki svojih vojakov. Ko je sovražnik videl, da je ne more zmagati drugače

Landarska jama. (Vhod v svetišče.)

Nadiška dolina
pri Šempetru.
(Prim. str. 189, a.)

kakor z gladom, sklene mirno čakati pod pečino, češ da v brlogu kmalu zmanjka živil. Ni se motil, zakaj kraljici je ostajal naposled le še polovnjak žita. Toda ona, hoté premotiti oblegalce z zvijačo, je vsula med nje vse žito in se zraven glasno pobahala, da ima živeža še za toliko let, kolikor zrn pšenice je priletelo med nje. In to je hasnilo; sovražnik je utrujen pobral kopita in kraljica je bila rešena.

Stari zgodovinarji imenujejo jamo trdnjavo Slovencev (la fortezza degli Slavi). Nekateri tudi mislijo, da je bil notri zaprt čedadski vojvoda Pemmo, potem ko je zaman izkušal s pomočjo Slovencev zopet zasedsti vojvodski prestol, s katerega ga je bil pregnal longobardski kralj Luitprand radi nasilstev zoper patrijarha Kaliksta.

Sicer pa pustimo zgodovino zgodovinarjem; rajši iz lope stopimo po zadnjih stopnicah in po glavnem vhodu v cerkev. Ta vhod nima nič podobnega vratom: široka, naravna odprtina, z nizkim zidičem na desni,

ki ti brani pasti iz cerkve v lopo. Na kraju zidiča dobiš kamenito posodo z blagoslovljeno vodo. Nad glavo od skalnatega stropa ti visi zvon, ki kliče vernike k svetemu Ivanu.

Cerkev sama ni drugega kot sprednji del jame; dolga je kakih 16 metrov, široka okoli 10 in visoka povprečno 12—14 m. (Natančno ne morem govoriti, ker nisem meril.) Stene in strop — vse je masivna, trda skala, kakor jo je Bog ustvaril. Zidan je samo kos stene sprdaj z oknom, mala zakristija in dve tretjini presbiterija.

To, kar bi moralo biti cerkvena ladija, nima nič posebnega: par izpovednic, prižnica in postranski oltar Matere Božje, naslonjen na nizek zid, ki deli cerkev od ostalega dela še daleko v goro sezajoče jame — to je vse, povsem preprosto, celó primitivno. Niti klopij ne dobiš, da bi pokleknil; Beneškim Slovincem ne dela preglavice klečanje na golih tleh.

Prezbiterij se nahaja na desnici; zidan je prav lepo v priprostem, a čisto gotskem zlogu. V kričečem nasprotju ž njim je lesen baročni oltar, posvečen sv. Ivanu.

Na zidani steni dobiš ploščo z napisom v krasno izdolbenih gotskih črkah, z letnico, če dobro pomnim, 1477. (Popolnoma jednaki, prav lepi plošči se nahajata tudi vzdani od zunaj na cerkvici sv. Kvirina, poprej omenjeni, in na cerkvi v Briščah.) Mimo omenjenega se nahajajo v jami še drugi stari napisi.

Pri „Sv. Ivanu v čelè“ je dvakrat na leto velik shod: na drugi velikonočni praznik in

24. rožnika. Takrat privrè veliko ljudstva, da je vse natlačeno v cerkvi, v lopi, po stopnicah in v podnožju. Čudno in ganljivo je slišati, kako naše, globoko pobožnost izrazujoče petje odmeva po dolgi, temni jami. Goste kite netopirjev visečih od stropa v globoki notranjščini se probujajo in nemirno prhutajo in poletavajo na pol slepi, cvileč in jezeč se nad slovenskim petjem, ki jim tako brezobzirno kalí sen in pokoj.

Po končani božji službi se gre ljudstvo krepčat in kratkočasit po bližnjih vaseh. A marsikak radovednež pogleda nekoliko globlje v jama, da vidi, kaj in kako je notri. Za cerkvenim prostorom je jama čimdalje ožja. Naprej se gre še daleč, a z veliko težavo radi razoranih tal, prepadov in vsakojakih zaprek. Treba je svetilke, da najdeš pot pod zemljo. Na konec jame prišel ni menda še nikdo. Bajè da pelje skozi vso goro na ono

Stara gora.

stran hribovja, a to je le govorica. Nekje na sredi se nahaja globok tolmun vode, ki brani mimo. Voda teče po malem tudi po jami, katera je blatna, in izteka se po strugi, napravljeni pod podom cerkve, vsporedni s hodnikom. Tukaj napravlja kakih 30 metrov visok slap, ki gromko šumi, kadar voda naraste ob velikih plohah.

A potujmo dalje! Iz Landarja stopimo zopet v dolino in smo takoj v Bijačah. Tukaj bi si iz radovednosti lahko ogledali staroslavno kamenito mizo, ob kateri so se zbirali v prejšnjih časih vsi zastopniki „lan-

darske mize“, t. j. vsi mali dekanje nadiške in sovodnjiške doline, ter so ukrepali o deželnih stvaréh in reševali male in velike „pravde“. Istotako bi nas zanimala podrtine starega gradú, ki samotarijo tik cerkvice za vasjo in sanjarijo o minulih časih in o blagostanju, katero se najbrže ne povrne z lepa. V grajske stolpe so naši pradedje zapirali večje hudodelnike, dočim so manjšim nakladali denarne globe, ali pa so jim uklepali nogo ali rokó v „kladó“, in jih tako uklepnjene prepuščali 12 ali 24 in tudi več ur občudovanju občinstva, posebno pa šumnemu

veselju neporednih paglavcev. Kladi ste bili dve, jedna za moške, druga ožja za ženske. Zgodilo se je pa nekoč, da je bila za neko žensko dotična klada preozka, in so morali obsojenko ukleniti v moško. A ker je bila ta nekoliko prevelika, pomagala si je jetnica in se rešila iz justičnega orodja in jo popihnila natihoma domov, ne da bi se blagohotna pravica brigala za njo. To so bili časi!

Iz Bijač potujemo dalje po mali a nerodni cesti skozi mali seli Španjūt in Náv-kula. Kmalu smo nasproti Šempetru, katerega vidimo, kakor nam ga kažejo zadnjič objavljene slike. Med njimi in med nami šumí skrita v globoki strugi Nadiža. Še nekoliko dalje in smo v dolnjem Brnasu in takoj za njim pri Mostu, kjer smo začeli potovanje po nadiški dolini in kjer ga tudi dovršimo. Šli smo po levi strani reke, vrnili smo se od Podbunesca doli po desni.

Ostali dve dolini, namreč sovodnjiška in šentlenardska, sta manj važni in nam ne kažeta zanimivih posebnosti, zato se ne bomo dolgo mudili ž njima; površen pogled bo zadostoval.

Krenimo torej zopet od „Mosta“ in potujmo dalje, toda ne več ob Nadiži, ampak ravno naprej po drugi cesti.

Kmalu smo na ažlinskem polju. Upravdiven razgled se nam odpira pred očmi.

Nizko pod nami se krotko vije med poljem, ob vznožju nasprotnih bujno obraščenih goric, nadiški pritok Erbeč, obkrožen s košatim vrbjem in z vitkimi topoli. Vhod in prvi del šentlenardske doline se ti slikovito predstavlja. V sredini na malce vzvišenem prostoru samozavestno sedi in se ti lepo smehlja izpod zelenja mali Sv. Lenard z župno cerkvijo in z zvonikom, ki se ti zdi kakor grajski stolp, čuvajoč nad vasjo in nad dolino. Gorice se lepo vrstijo na desni, na levi in v ozadju; skoraj na vsaki strani se ti blesti cerkvica in od daleka te pozdravlja gorska vas.

Ako se ozreš na desno, zagledaš vrh visokega hriba daleč sloveče svetišče „Staro goro“ (ital. Madonna di Monte, ali pa tudi: Castello del Monte). Italijansko ime „castello“ (grad) je opravičeno, zakaj to ti ni navadna vas, ampak pravcati obzidan grad s cerkvijo v sredi. Prebivalci so Slovenci, a spadajo pod čedadski okraj, kakor tudi oni, ki stanujejo za hribom v ozki in dolgi dolini ob Idriji (Indrio) na državni meji.

Na Staro goro priroma vsako leto od blizu in od daleč brez števila romarjev, slovenskih in laških. Tu pa tam pridejo sem po malem celó s Kranjskega. Kraj je vsestranski zanimiv, razgled posebno krasen in širen. Sploh, kdor ima priliko, ne bo mu žal, če pogleda gori; iz Čedada se celó lahko pelje, dasi je bolje hoditi. (Dalje.)

Književnost.

Slovenska književnost.

Knjige „Matiče Slovenske“ za l. 1897.

Slovenske narodne pesmi. Uredil dr. K. Štrekelj. III. snopič. Str. 393—592. (Štev. 359—629.) — Ta snopič nam podaja pripovedne pesmi legendarnega značaja: o smrti, o usodi duše, o sodbi, o svetnikih, zlasti o Mariji, o Božjem Sinu in raznih njegovih dogodkih, o božjih potih in svetih krajih i. dr. Kakor v prejšnjih snopičih tako so tudi v tem razne inačice, natanko določene po kraju, po viru, po razlikah.

Ta snopič je zanimiv in sam na sebi važen ne samo zaradi natančnega kritičnega dela uredniko-

vega, ampak posebno zaradi tvarine, ki nam jasno in verno kaže duha in mišljenje našega naroda. Tu se vidi, kako si zna narod na podlagi verskih resnic ustvariti svoj pesniško-verski svet z mnogimi osebami in različnim mišljenjem; kako se družita nadnaravni svet z naravnim v najtesnejšo jednoto. Večinoma pojasnjujejo naše pesmi prav živo kako versko resnico ali pa jo kažejo od kake posebne strani, druge razlagajo po svoje kako versko vprašanje, s katerim se narod rad bavi.

Nekatere pesmi iz tega snopiča so čudovito lepe in so cvet naše narodne poezije, n. pr. znana pesem 501: Oj sijaj, sijaj solnce, Oj solnce romeno itd. ali pesem o sv. Valentinu in Peregrinu: „Lakoma

Beneška Slovenija.

(Črtice. — Spisal I. T.)

(Dalje.)

Idimo še mi, a ne na Staro goro, marveč dalje po cesti! Kmalu smo pri največji beneško-slovenski vasi Ažli, a za sedaj jo puščamo na strani. Cesta se pred njo deli na dvoje, na levo, sovodnjiško, skozi vas, na desno, šentlenardsko, pod njo. Pravim pod njo, ker šentlenardska dolina je nekaj nižja nego šempeterska, in sicer za toliko, kolikor je globoka struga Nadiže. Radi tega gre pri razpotju šentlenardska cesta navzdol do mosta čez malo rečico Aborno, ki priteka k Erbeču iz sovodnjiške doline.

Od tega mosta, nad katerim visoko kakor trdnjavica stoji Ažla, greš naprej po ravnem mimo Mërse ob Erbeču do Škrutovega. Dolina do te vasi je lepa, odprta, rodovitna. Potem se razdeljuje na dve bolj ozki, globoki in divji, vsaka s svojo rečico, katerima ne manjka slikovitosti, posebno v gorenjem koncu pod dreškimi gorami, kjer se zopet porazdelujeta v manjše dolinice.

Šentlenard, tudi „Podutana“ imenovan (tudi dolina se imenuje „podutanska“), je v desnem delu, onkraj rečice, čez katero drži lep kameniti most. Vas je majhna; ima nekaj lepih hiš, a drugega nič posebnega. Župna cerkev je stara in tudi njej, kakor šempeterski, bi bilo treba dostojnejše naslednice. Njene podružnice so raztresene po obeh oddelkih doline, deloma v dolu, deloma v hribih, namreč na desni Srednje, Kravar, Oblíca, Trbi i. dr., na levi Hlasta, Kózica, Lěsa z Grmekom, Topolove i. dr.

Na koncu obeh dolin, v povprečnih hribih, ob državni meji, ki vodi od Livskih Ravnij do Volčinskih in Srednjiških hribov na Kannelskem, se nahaja precèj strma in divja a tudi slikovita Dreka (ital. Drenchia); tako se skupno zove več manjših vasij (Ovšje Brdo, Kras, Laze, Trinko, Kràj, Praponca, Klobučar, Zavart in druge), ki vse skupaj tvo-

rijo tretjo župnijo šempeterskega okraja, z jedno podružnico pri Sv. Volbenku (Zavart).

Nad temi vasmi, ki so razvrščene v kolobar vse na isti črti sredi hribov, kakor v kakem amfiteatru, se razprostira gladko in travnato gorovje Kolovratovo, za katerim se nahaja soška dolina.

Pri Klobučarju (kakih 800 *m* nad morsko gladino) izvira rečica Idria (ital. Indrio), ki teče po dolgi in ozki dolini, spadajoči pod čedadski okraj, in označuje v svojem teku vshodno državno mejo med Italijo in Avstrijo.

Iz Dreke pelje hribovska pot čez mejo v avstrijska Volča in v Tolmin. In sedaj si oglejmo še sovodnjiško dolino, ki stoji v sredi med drugima. Na vratih, da tako rečem, te doline stoji Ažla (ital. Azzida, lat. Algida), stara in velika vas, široko poznana radi svojih kamenolomov, iz katerih pošilja rezano in obdelano gradivo po celi Furlaniji. Stoji kakih deset minut od Šempetra proti vshodu. Mimo njene lepe, zadnjič prenovljene in razširjene cerkve se pelješ v dolino, ki ni baš preširoka, a vendar prijazna in rodovitna. Dobra cesta te pelje ob rečici Aborni, prijetno šumljajoči med vrbjem. Na desni in na levi se prostirajo ozke njive, a takoj za njimi se vzdigujejo polagoma vedno le više gorice, ki delijo dolino od nadiške in šentlenardske.

Tu in tam ležijo raztresene vasi Klinjé, Trpéč, Sovodnja, Blažin in nekaj posamičnih hiš. Druge vasi so v hribih. Imeniten je posebno na levi Gornji Brnas, kjer se pride luje izvrsten „cividin“ in mnogo sadja. V nasprotnem hribu na desni so dolnja Brdca. Sovodnja je v postranski dolinici pod Brnasom in Kosto.

Pri Blažinu, tik Sovodnje, se dolina, cesta in voda ob jednom delé na dvoje. Levi konec se vleče še kake debele pol ure v

bližnjo podnožje Matajurja, kjer se poizgublja v razne manjše, čedalje višje dolinice, po katerih derejo divji, romantični matajurski hudourniki. Vozna cesta se neha na malem kamenitem mostu, a naprej peljejo hribovske, precěj strme in nerodne poti v vasi Pečnije, Strmica, gornje Brdca, Matajur, Ložec po jedni strani, k Dušu, k Jelinom in k Mašerom po drugi.

Turisti, ki posebno zadnje čase radi hodijo na prekrasen razgled Matajur od laške strani, prihajajo navadno po tej dolini in prenočujejo kakor morejo v vasi Matajurju, ležeči 950 metrov nad morsko gladino.

Tukaj bi bilo umestno izpregovoriti o sami gori, s katere se uživa morda najlepši razgled, kar nam jih ponuja širna videmska provincija; a nečem več zlorabljati potrpežljivosti čestitih bralcev.

Desni oddelek doline pelje od Blažina v pogorske vasi Gabrovca, Čeplesišča (v starih listinah „Zaplatischa“) in Polava. Poslednja vas je že tik državne meje; še pol ure hodiš po ozki, čedalje bolj vspenjajoči se dolini in si takoj v avstrijskem Livku, od koder se ti odpira diven pogled na slikovito soško dolino in na kršno Krnovo pogorje.

Vcepljena med obema oddelkoma glavne doline se dviga kot gorostasen klin Trčmunska gora, pisatelju teh črtic najbolje znana. Strma pot te pelje med košatim kostanjem v vas Trčmun, ki stoji na vrhu s svojo novo cerkvijo. Trčmun je izmed najvažnejših podružnic sv. Petra, od njega oddaljena dve debeli uri. K njej spadajo že omenjene vasi Duš, Jelina, Mašera po jedni strani, Gabrovca, Čeplesišče, Polava po drugi, in celó Blažin, ki čepi v podnožju gore. Iz Trčmuna se ti odpira diven pogled ne samo po sovodnjiški dolini, ampak daleč po celi vshodni Furlaniji do morja in do istrijskih bregov.

In tako, dragi bralec, sva si površno ogledala ves šempeterski okraj. Predno ti kaj povem o samem ljudstvu in o njegovih navadah, naj ti še omenim, koliko ga je in kako je razdeljeno.

Po „censimentu“ l. 1881. je bilo vseh šempeterskih Slovencev 15.621. Človek bi mislil,

da bi se bilo moralo po napornem poitalijančevanju to število skrčiti. Kaj pak! Iz anagrafskih zapiskov za leto 1895. jih imamo 19.197.¹⁾

V cerkvenem oziru so razdeljeni v dve veliki župniji: šempetersko skoraj z 10.000 duš, šentlenardsko s kakih 6500, in v manjšo dreško s preko 2000 duš. Prva ima 18 večjih in manjših podružnic ali kapelanij, druga kakih 10, a zadnja jedno. Cerkvá je okoli 50. Duhovnikov v službi sedaj menda 26; vsi so domači Slovenci, razven dveh, ki sta iz tarčenskega okraja. Vse tri župnije so prav za prav vikarije, podrejene čedadskemu kapitelju.

Administrativno spadajo k osmim čisto slovenskim občinam, katere so: Sv. Peter, Trčret (Tarčét), Ronec, Sovodnja, Sv. Lenart, Srednje, Grmek in Dreka. Vsaka ima svoj zbor (consiglio), kateremu stoji na čelu župan (sindaco), da skrbi za občinsko blagostanje.

Komisarijat, preturo in druge okrajne urade imajo v Čedadu, kakor sem že prej omenil. Za milost so jim pustili še notarja in — davkarijo. Uraduje se povsod izključno le italijanski. Radi tega ne manjka neprilik. Tako je n. pr. neki čedadski originalno bistroumen pretor pretil z ječo vsakemu Slovincu, ki ni znal laški, češ, ti si Italijan in bi moral znati italijanski, molčiš le iz tega, ker nečeš sodniku povedati resnice! — Stalnega, uradno določenega tolmača ni. Slovenec si pomagaj, kakor le moreš; prvo pa je, da plačaš!

Šempeterski Slovenci so sploh velike, gibčne postave, čili, korenjaki, da jih je veselje gledati. Državi dajejo najlepših in k temu prav umnih in pokornih vojakov. Zdrave, belo-rudeče barve, s sivimi ali plavimi očmi, kažejo takoj, da so istega plemena z avstrijskimi Slovenci. Med vsakojakimi težavami vstrajni in trpežni, se krepko in pravilno

¹⁾ Vseh beneških Slovencev, namreč šempeterskih, čedadskih, tarčentskih in Rezijanov, stanujočih v čisto slovenskih občinah, je bilo leta 1881. 27.684; leta 1895. pa 32.796. K tem moramo prišteti še one, ki prebivajo v mešanih občinah, tako da sedaj vseh skupaj lahko naštejemo preje več, nego manj kot 40.000.

razvijajo, dasi jim mnogokrat preobili in težki trud pokvari drugače lepe poteze obličja. Ves dan na polju, pod solncem, na dežju, v vročini, v mrazu, se lahko vsemu privadijo in si utrdijo zdravje. K temu pripomorejo ugodno podnebje, dober zrak, izvrstne vode, zdrava in tečna hrana in pa tudi domače vino, katerega si radi privoščijo — saj jim ga je tudi treba.

Zdravnikov sploh ne potrebujejo; razven posebnih slučajev se znajo zdraviti sami s travami in z vsakojakimi zelišči; navadno dosežejo lepo starost. Značilno je, da med njimi ni sledú po Furlanskem zeló razširjene bolezni „pelagre“, katero povzročuje pomanjkanje zdrave hrane.

Značaja so veselega, in če so posebno dobre volje, so zeló dovtipni. Sestava njih deželice, tako raznolične in slikovite, vpliva veliko in dobrodejno na njih duševni razvoj. Sploh so jako bistrega uma in dobrega srca. Njih gostoljubnost je obče znana. Tujec, ki zaide med nje, če ne vzbuja nezaupanja, je povsod z veseljem sprejet. Celó takim postrežejo, katerih ne vidijo baš radi, na primer finančnim stražnikom, ali sodnim in davkarskim ljudem.

Svoji usodi, ki ni bogme najugodnejša, so — skoraj bi rekel — fatalistično udani. Nezadovoljnežev ni med njimi. Velikih potreb ne poznajo; če plačajo svoje davke o pravem času in si preskrbijo, kar je neizogibno potrebnega, so povsem zadovoljni. O novotarijah se jim ne sanja; socializem ne dobi pri njih nikoli ugodnega torišča.

Povsem mirni in pohlevni, razburjajo se poredkoma. Če jih jeza zgrabi, utegnejo se prav pošteno „skregati“ in pozvati na dan še „devét an devetdesét hudiću“, a do nasilstev in do telesnega poškodovanja ne pridejo skoraj nikoli. Nagovorijo si vsega, kar jim strast in razburjena fantazija narekata; če treba, ti še pest pokažejo, a kmalu ropotanje jenja, jeza pade in — mirna Bosna! Po burji, ali pa če ima burja svoj epilog na sodišču po tožbi, so zopet dobri prijatelji; če treba, gredó takoj skupaj pit, in malo da se ne zopet razburijo, kadar gre za račun,

ker jeden ne pusti, da bi drug plačal, in obratno.

Za javni red v celem okraju služi mala peščica (menda pet) orožnikov (carabinieri) v Šempetru, a še ti gotovo nikoder nimajo manj sitnosti kot med dobrodušnimi Slovenci. Kriminalni slučaji so redki; tatvina neznatna; najnavadnejši so prestopki.

Kar se tiče vere in pobožnosti, so sploh prav ugledni. Tudi svoje duhovnike globoko spoštujejo in lepo skrbijo za nje, kar ni čudo, saj duhovnik jim je — vse. Žal, da iz raznih vzrokov pobožnost tu in tam peša.

Gledé npravstvenosti se ne more veliko očitati našemu ljudstvu. Število nezakonskih porodov je kaj neznatno. Razvade in pokvarjenost prihajajo v deželo navadno le po vojakih in začasnih emigrantih, kateri se pa, ko stalno doma ostanejo, zopet na boljše obrnejo.

K tem na kratko naznačenim in k drugim dobrim lastnostim, ki kažejo v tako lepi luči naše Slovence, moramo vendar dostaviti tudi sliko popolnjujoče sence. Marsikaj je pri njih tudi graje vrednega, bodisi da izvira iz nevednosti, ali iz trmoglavosti, ali celó iz nevoščljivosti in napuha.

Že od starih časov se radi med seboj tožijo in pravdajo, stari vseslovanski greh! Pod svojo lastno nekdanjo upravo to ni še imelo znatno škodljivih nasledkov. Stranke so prišle pred „dvanajstijo“, katera je imela v rokah vse sodiške zadeve; pravda se je hitro končala in posebnih stroškov ni bilo. A sedaj je druga „muzika“. Sodišča so vse drugače osnovana in komplikacij ne manjka, posebno pri nas. Pravda, sama na sebi neznatna, vleče za seboj toliko repa, da ga je strah. In te pravde se ponavljajo, se vzdržujejo druga za drugo nepretgoma. Ni težko dobiti gospodarja, ki ima dve, tri pravde ob jednem. Advokatov in mešetarjev ne manjka. Nekateri posebno prežijo prav mojsterski na pravdarje, ti pa mojsterski neumno sedajo na limanice. Povoda dobijo povsod: za mejnik, za drevo, za bilko trave, za piškav bob, da! za nevljudno besedo zaženejo pravdo, ki se čestokrat vleče leta in leta, in stane

naposled toliko, kolikor sam Bog in advokatje znajo.

Hočete primera? Evo nedavnega slučaja:

X, ne vem zakaj, je prišel navskriž z Y-om. Beseda dá besedo, dvogovor je čimdalje živahnejši in glasnejši. Poulična retorika začne sipati svoje okraske, svoje cvetice; X pravi Y-u: „Kaštrón!“ (Olikanec bi v takih okoliščinah rekel: Osel!)

Y zavrne: „Ti, ti si kaštrón! an pa te prav' kaštrón, tist hrovaški, ki 'ma zavite rogé v čelè!“

X v svojem ponosu ni mogel tega strpeti; najel si je priče izmed radovednežev, ki so prišli poslušat in gledat komedijo, in hajdi na sodišče, in pozivaj od Pilata do Heroda, in trosi za tako neumnost vsoto za vsoto, samo da ne trpi čast in dostojnost! Uboga čast!

Začnejo za piškav bob, a kmalu pozabijo prvotni povod in nadaljujejo iz same trme in samoljubja. Delajo dolgove, prodajajo zemljišča, stradajo celó, samo da uženó nasprotnika. Imetje se izgublja in krvavo potrebni denar roma iz male deželice. Uboga žena joka, bedni otroci prosijo kruha. A kaj to! Veselijo se advokatje in druge krvopivke, in pa — kar je glavno — ponos je ohranjen, čast je rešena!

No pa, hvala Bogu! zadnje čase se obrača na bolje; ljudstvo se je izučilo na lastne stroške. Želodec se ne dá tešiti s puhlim samoljubjem in dvoumno častjo. Denarja ne

preostaja za neumnosti; da bi ga bilo le toliko, kolikor ga zahtevajo neznosni davki in kričeče potrebe.

Druga grda napaka, vsaj tu in tam, je igra. Mladina marsikaj zapravi ž njo. V prejšnjih letih so stari strici zapuščali stričnikom primeroma lepe vsotice, katere so si polagoma spravljali s trudom in s štednostjo. Sedaj pa njih nasledniki čestokrat lahko miselno zaigrajo in o priliki tudi zapijejo vse, kar si zaslužijo. Običajno se v družini ženi le starejši, ali pa sposobnejši brat; na njegove rame pride vse: on mora skrbeti za hišo, on si mora glavo beliti, da mu družina ne strada in da mu imetje ne pride na boben. Mlajši so brezskrbni; marsikateri si išče dobička zunaj hiše. Pomaga sicer obdelovati domače polje, a redkokdaj priteče na pomoč gospodarju z osebnim postranskim prislužkom. Varčnost je redka, potrebe se množijo in beda trka na marsikatera vrata.

K tem nedostatkem bi se mogla dostaviti še stanu neprimerna gizdavost v oblačilu. Stare, poštene noše iz domačega blaga so izginile, in ž njimi je izginila v prejšnjih časih zeló razširjena preja in postranski dobiček, katerega so imele pri tem ženske. Sedaj mora biti vse moderno in pa fino, da, celó napravljeno „na muodo“. Če vidiš našo mladino ob praznikih, posebno ob „sejmih“, misliš, da so ti Bog znaj kakova gospóda. Najbolj se odlikujejo seveda oni, ki hodijo „na Uogarijo“ (na Ogersko). (Konec.)

Pred božjim grobom.

Kako tu počivaš mirno, Gospod!
Ko takrat tam v grobu kamnitem,
Ko ljudstva te črt je besni zatrl,
V preganjanju krutem, srditem...

A duh tvoj splaval je s križa tja,
Tolažit nesrečne očete,
Naznanjat veseli jim veliki dan,
Rešitev iz teme klete...

Vse ko tedaj... Tu leži ti telo,
Roke in noge ti predrte,
A duh tvoj plava po cerkvi tod,
Blažeč, tolažeč potrte...

Milan Branko.

Beneška Slovenija.

(Črtice. — Spisal J. T.)

(Konec.)

Sedaj si oglejmo ob kratkem še gospodarske razmere šempeterskih Slovencev. Vsi so jednega stanú: vsi so poljedelci. Gospôde ni med njimi; če si kdo s študijami premeni stan, da je zdravnik, advokat, profesor i. dr., preseli se drugam, kamor ga vodi poklic.

Vsak ima svoje večje in manjše posestvo, a velikih posestnikov ni, razven neznatnih izjem. Kdor hoče torej živeti, mora delati z lastnimi rokami. Obdelovanje je težavno; živina more pomagati le po malem v dolinah, kjer je polje ravno. V gorah pa gre vse le na roke. Njive so sploh male; tu in tam jih je treba izkopavati iz kamenja in znesti je treba zemljo; kjer je strmo, morajo se podzidati z velikim trudom in z veliko zamudo časa, da ob plohah voda ne odnese prsti. Po nekod vidiš kar kiklopske židove, in se vprašaš: Kakšni ljudje so ti, ki napravljajo z rokami kaj takega? Močni in spretni so res.

Pridelki in sploh vse, kar se more nositi, prenaša se le na hrbtu. Zanimivo je na primer opazovati, kako nosijo, kadar je treba, dolga in zeló težka bruna. Po šest, po osem, do dvajset jih gre knadoma pod hlod z ramenom in — hajdi, da Bog te vidi, kakor moreš in koder ti je dano! V takih težavah jim nikoli ne zmanjka humorja, in često se zakrohočejo na kak prikladen „bon mot“, kadar bi bilo najbolj umestno stokanje in ječanje.

Opomniti pa moram, da imajo moški vendar toliko „rustikanske kavalarije“, da najtežavnejša dela opravljajo sami, dočim ženskimi prepuščajo lažja.

Lenuhov ni; ko bi bili, morali bi stradati ali pa živeti z beračenjem. Vsi se trudijo radovoljno, udano, da, celó veselo. Med delom jim preostaja še toliko sape, da marsikatero zakrožijo. Veselo petje doni prav pogostoma in se odziva od gore do gore. Sedaj ti je

samoten drvar v gošči, ki le sproti svojevoljno sklada in „goni“ svojo; sedaj so ti deklice na paši, ali dekleta na polju, ki pojejo z ubranimi glasovi; sedaj je mogočno moško petje, ki ti prihaja na ušesa.

Zemlja je sploh rodovitna. Iz vsake kaplje znoja ti zrasede kaj. Če so letine dobre, človek more živeti. Pridela se pšenica, ječmen, ajda, koruza, krompir, grah in druge take stvari. Sadja tudi ne manjka, posebno hrušk in jabolk in češpelj se prav veliko prodá, če dež in mraz ne pokvarita cvetja na pomlad. Kostanj manj trpi, ker pozneje cveté; ta je izmed glavnih pridelkov. Prodá se navadno v Čedadu in od tod se drugam izvažá. Sicer pa ga nekateri domači prekupci tudi po vaseh kupujejo in pošiljajo celó v Budimpešto; in to je najboljše, ker tako ves denar ostane v deželici.

Vina tudi ne manjka našim Slovincem, ni črnega, ni belega. V prejšnjih časih je slovel beli „cividin“, ne baš močen, a posebno prijeten v vročini. Žal, da je trta opešala in malo rodi radi bolezní. Ljudje si ne znajo pomagati. Mnogo domače „vinjike“ (trte) so izrili in jo nadomestili z ameriškansko, in tako so prišli na slabše in so nekako poizgubili veselje do trtoreje. Nekateri se pa vendar zopet zanimajo za njo z dobrim uspehom. To bo menda odprlo oči tudi drugim.

Rekel sem, da ljudje si ne znajo pomagati, in to ne velja samo o trtoreji, ampak sploh o vsem. Način obdelovanja je prvoten; kakor je delal ded, tako oče, tako sin. O napredku skoraj niti sledú ni. Radi nevednosti marsikaj gre pod zlo, kar bi ne moralo in bi ne smelo. Zboljšana je nekoliko tu in tam sadjereja, in to vsled lepega vzgleda in spodbujanja pokojnega rodoljuba, č. gospoda Petra Podreke. Kdor si zna pomagati

po tem vzgledu, in ne čaka, da mu pride vse le od zgoraj, shrani na jesen svojo svotico, ki mu bo prav lepo služila čez leto.

V obče je skrajna potreba, da kdorsibodi priteče nevednemu narodu na pomoč in da ga pouči. Šole, kakor so sedaj osnovane, so v tem in vsakem drugem oziru polna in okrogla ničla. Slovenci znajo najbolje za nje iz tega, da morajo veliko plačati za nje, ker vsaka občina mora vzdrževati svoje.

V bolj goratih krajih dobro pomaga živinoreja, dasi bi morala dati zdatnejših pripomočkov, ko bi se umnejše gojila in ko bi se zboljšalo pleme. Nobenega racionalnega postopanja, nobene osnove, vse po starem! Mlekarnic ni, razven jedne, katero so z dobrim uspehom pred kratkim osnovali v Roncu po vspodbudi ondotnega kapelana. Bog daj, da bi dober vzgled koristil tudi drugod! Tudi vspodbuja k sadjereji je prišla iz Ronca. Rončanje so menda še najbolj podjetni.

Šempeter, Ažla in druge bližnje vasi imajo nekaj koristi tudi od sviloreje. Ta je zelo razširjena po Furlanskem, ni čuda torej, da sega, vsaj deloma, do naših dolin.

Nekateri si mnogo zaslužijo z drvi, kate-
tere neprenehoma vozijo prodajat v Čedad in v Videm. Drugi zopet kupčujejo s senom; a morda bi bilo bolje, ko bi je porabili doma in pomnožili živinorejo.

Tu in tam si pomagajo z rokodelstvom in z obrtom. Omenil sem že ažlinske kamenolome, kateri prinašajo lep dobiček onim prebivalcem. Ne smem zamolčati, da se pripravlja precčj opekarskega materiala, posebno na veliki opekarni Čamurski pri Škrutovem. In ker sem začel naštevati, naj omenim še lepi umetni mlin na valjarje ob Nadiži pod cerkvico sv. Kvirina v Šempetru, kakor ga nam kaže dotična slika na str. 187.

Ofijanci pletó in daleč raznašajo svoje „kóše“ in „cajne“. Tarčmunci si izdatno pomagajo z grabljarstvom. Pridnosti jim ne manjka, ker dobro znajo, da čas je zlato; ob dolgih zimskih večerih, ali pa tudi ob slabem vremenu, kadar ni mogoče delati na polju, pripravljajo prav lične, ali kakor pra-

vijo po svojem, „parložne“ grablje, katerih razprodajo po več tisoč na leto na vse strani.

Drugi si zopet drugače pomagajo, in odveč si mi zdi omenjati, da ne primanjkuje mi-zarjev, zidarjev, kovačev in drugih enakih rokodelcev.

Toda poglejmo še na drugo stran! Že od starih časov je v navadi začasno izseljevanje, posebno kjer nedostaje polja, ali pa preostaja delavnih močij. Nekateri gredó na delo, ali kakor sami govoré, „na gajzinpón“; bolj navadno pa je krošnjarstvo. Ta s suknom in s tkanino, oni s podobami, drug s vsakojakim galanterijskim blagom in drug zopet z drugo robo, potujejo od vasi do vasi po Ogerskem, Štajerskem, Kranjskem, Koroškem, celó na Češko pridejo, v Galiciji jih vidiš, na Poljskem jih srečaš; da, sama neizmerna „matuška Rossija“ in zmrzla Sibirija se čestokrat čudi tem vstrajnim in marljivim ljudem, ki se ne strašijo z lehka ni daljne poti, ni neznanih ljudij, ni ž njimi tekmujočih židov, ni vsakojakih zaprek in nevarnostij. Slavni Stanko Vraz tako-le pravi o njih v svojih divnih „Djulabijah“:

Dalje pram zapadu
u mirnom zavjecu
Stoji narod veseo
kô diete u cviecu.

Slabo ih kraj hrani,
al kô ptice nebom
Veselo razhode
svietom se za hljebom.

Ker so bistrourni, se prav lahko naučé vsakega jezika; nekateri ti jih znajo po tri štiri in še več.

Ob določenem času se vračajo s potovanja domov, da izgotovijo večja poljska dela in poravnajo vse hišne potrebe.

V prejšnjih časih se jim je godilo bolje, nego sedaj. Razmere po svetu so se premenile; ljudje imajo svoje stalne prodajalnice, židje so se s svojo robo vzgnezdili povsodi, in tako so potujoči prodajalci čedalje bolj nepotrebni. Mimo tega so sedanji krošnjarji bolj razvajeni in manj varčni, in žal, za nekaterimi prihajajo ne baš lepi glasi. Gmotni dobiček se krči, a pokvarjenost napreduje.

Po svetu često pozabijo Boga in hudiča, nimajo ni petka, ni svetka. Domov prihajajo ošabni, ničemurni, lahkomiselni. Izgubili so veselje do dela; rajši popivajo in igrajo ter širijo pokvarjenost še med drugimi. Sicer pa ni brez poštenjakov, ki se povračajo častno, kakor častno se izseljujejo, in porabljajo prihranjene vsotice, da kupijo polja in travnikov.

Pri nas ni posebnih bogatinov, a tudi velikih siromakov ni. Ko bi ne požrli toliko denarja preobili davki, šempeterski Slovenci bi mogli lahko, dasi skromno, živeti in brezskrbno pevati.

Naposled naj povem še kaj o omiki. Pa kaj se dá pisati o tem? Kaj smemo zahtevati od poljedelcev, od beneških Slovencev, katerim šola ne prinaša nobene koristi, in

Srednji del nadiške doline pri Briščah.

Fot. Malignani.

kateri sploh nimajo nobenih drugih sredstev za omiko?

Poglejmo šole. Šempeterski Slovenci jih imajo kakih 25. Ali kake so? Od prve do zadnje vse popolnoma in čisto italijanske!

Pomislí, dragi bralec! Naš paglavec v šestem letu svojega življenja stopi kot redni slušatelj — na ljudsko univerzo, kjer mora ostati postavno tri leta. Učiteljica ga posadi v klop in ga prične takoj obdelovati s pristno toskanščino, kakor da bi se bil otrok

rodil in vzrastel tam kje med Sieno in Florencijo. A drobni učenec, kateremu se ni doslej nikoli sanjalo o drugem jeziku, kakor o domači slovenščini, buli in zija v učiteljico nekako tako, kakor telič, če mu pride kaj nenavadnega pred debele oči. Za Boga milega! kaj se more izučiti, če niti učiteljice ne razume? Najprej bi moral postati zmožen povsem tujega mu jezika, potem šele bi se iz knjig navadil kaj drugega. Je-li to mogoče v treh letih?

Mislím, da nikoder ne cvetó tako bujno pedagoške neumnosti, kakor v naših šolah. Pameten človek bi rekel: Če hočeš otroka kaj naučiti, ne govori nepoznanega mu jezika, drugače bo zastonj ves trud. Idi od znanega do neznanega — a noto ad ignotum. No pa, pri nas velja drugače načelo: od neznanega do znanega — ab ignoto ad ignotum! To je vendar nekaj, ne-li?

Učiteljskemu oseboju (navadno so le učiteljice) je prepovedano rabiti slovenščino v

šoli. Sploh šolski nadzornik v Čedadu, kateremu so izročene v nadziranje naše šole, najbolj skrbi za to, da se čim preje zatre uboga slovenščina. Marsikaj zanimivega bi znal povedati v tem oziru. Toda čemu? Pogledjmo rajši, kam pridejo v treh letih z napredkom naši šolski bosopetci.

Resnici na ljubo in na čast bistrim glavicam naših učencev ter nadčloveškemu naporu naših učiteljic moram priznati, da se otroci izučé brati in pisati, in tudi si vteπό

Po fot. Malignanijevi.
Občinska hiša in župnišče na Stari gori.

v glavo marsikako posamično besedo italijansko; kdor je priden, utegne te pozdraviti na potu z „Buon giorno“ ali pa z „Riverrisco!“ — Toda to je vse in drugega nič; in pa še to kmalu pozabijo. Otrok je sicer zmožen čitanja, a knjige ne razume in prav nič ga ne mika, da bi čital po dovršenem šolanju. Koncem tretjega leta pošlje knjige rakom žvižgat in mu ne ostaja drugega, kakor polagoma se odvaditi vse svoje učenosti, tako, da čez kako leto marsikateri ti ne zna več, kaj je *a* in kaj *b*.

In za tak uspeh morajo naše občine potrositi čez 25 tisoč lir na leto!

Kdor po dovršenih ljudskih šolah namerja nadaljevati študije, ali kdor samo želi izučiti se laščine in računstva za svojo potrebo, ta se vpiše kar iz početka na meščanske šole v Čedadu ali pa v Vidmu, dobro vedoč, da z domačimi nikamor ne pride.

K nadaljevanju služijo učiteljskim kandidinjam normalke v Šempetru, katere je vlada ravno tu ustanovila z očitnim namenom, da bi poitalijančila ljudstvo.

Dijakom so na razpolago gimnazija in nižje tehniške šole v Čedadu, v Vidmu pa dve popolni gimnaziji z licejem ter višje tehniške šole. Izmed dveh gimnaziji videmskih je jedna vladna, druga zasebna nadškofovska, združena z bogoslovskim semeniščem. Na tej zadnji se šola največ Slovencev (sedaj kakih 18) in sicer vsi taki, ki mislijo nadaljevati z bogoslovjem, dasi jih imamo tudi več, ki so dovršili osmo v semenišču, a potem to ali ono fakulteto na padovanskem vseučilišču, in so sedaj v odličnih državnih službah.

Žal, da je takim, vzgojenim že od mladih nog v laškem duhu, malo mar za domači jezik; čestokrat nočejo vedeti in morda celó res ne vedó, da so sinovi velike majke Slave. Kje naj bi se kaj takega naučili? Kdo naj bi jim pojasnil slovanske razmere? Kdo naj bi jim izbil iz glave nesramno lažnjive in skrajno absurde nazore o Slovanih, nazore, katerih se do síta napajajo iz sovražnih nam knjig in časnikov? Ni mogoče, ni prilike, ker slovenske knjige so jim nedostopne.

Pisec teh skromnih podatkov vé najbolje, kako je obstal, ko je dobil slučajno v roke prvo slovensko tiskovino in je zvedel tem potem, da imajo tudi Slovenci knjige, kakor tudi prav dobro pomni, kaj je moral prestati prej, nego se je izučil brez učitelja, brez slovnice in brez slovarja malce slovenščine.

Nepriključnost za beneške Slovence je ta, da sploh niti slovenske azbuke ne poznajo, in torej ne morejo pravilno čitati slovenskih knjig. Temu in slovniškim zaprekam smo prišli nedavno v okom s slovensko slovnico v italijanskem tekstu. A morda še bolj potreben bi bil slovensko-laški ali vsaj slovensko-latinski slovar, brez katerega ni možna poraba slovenskih knjig. Pa ko bi se res izdal, kdo naj bi ga kupoval? Najbrže, mimo kakega duhovnika, sami slovenski dijaki in bogoslovci videmskega semenišča, katerim je potrebna slovenščina radi poznejše službe med našim ljudstvom. A teh je premalo, da bi se dal tiskati slovar samo za nje; saj že itak slovnica leži in bo ležala nerazprodana nadalje do sodnjega dne!

Med šempeterskimi Slovenci je okoli 70 % takih, ki ne znajo čitati, kar sicer ni še najhujše v Italiji, kjer je analfabetov povprečno kakih 67 %. Nekateri se še v poznejših letih učé, da morejo dobiti volilno pravico. Vojaki se tudi kaj navzamejo znanja. „Literatura“ pa še najbujnejše cvete med onimi, ki hodijo po svetu s trebuhom za kruhom. Ti namreč pišejo domov, kakor morejo in znajo seveda, sedaj laški, sedaj nemški, a sedaj zopet po domače, dasi v slovenskih pismih ni ne duha ne sluha o gajici, ali o bohorici, ali sploh o kakem drugem pametnem pravopisu.

Zanimivo je to, da je več ženskih, ki znajo čitati, nego moških. Ženske se učé same med seboj. Učna knjiga jim je slovenski molitvenik. Njim je največ do tega, da morejo priti „h más“ z molitvenikom, dočim se moški za to ne menijo. Sicer pa rade čitajo tudi druge primerne slovenske knjige. Žal, da jih imajo malo in da jim jih malokdo preskrbljuje.

Razven knjig sv. Mohorja skoro ne poznajo naši Slovenci drugih. Družba sv. Mohorja ima na Beneškem približno kakih 200 udov. Število je neznatno; lahko bi jih bilo še najmanj petkrat toliko, ako bi ne bilo raznih zaprek. Glavna se meni zdi pomanjkanje zadostnega pojasnila in priporočila, ali agitovanja za družbo od duhovščine. Druga, še večja od prve, je v tem, da osobito v dolinah malo razumejo književne slovenščine, in je skoro še čitati ne znajo. Tretja je nasprotovanje od vladne strani, nasprotovanje, h kateremu priganja vlado lokalna šolska oblast in pa z zlim duhom navdano časnikarstvo, kateremu se ne studi nobeno, tudi najpodlejše sredstvo, samo da more naščuvati ž njim laško občinstvo in vlado zoper mirne beneške Slovence in zoper družbo svetega Mohorja, ki baje širi med njimi svoje „panslavistične“ idejale!

Sicer je nedavno neki čedadski časnikar sam priznal, da utegnejo knjige sv. Mohorja veliko koristiti našim Slovencem in jim zdatno pomagati do gmotnega in duševnega blagostanja in napredka, bodisi s svojim po-

učnim, bodisi s pobožnim, ali celó z zabavnim čtivom. In nadaljuje nekako tako-le: „Mi (namreč časnikarji, šolska oblast, vlada i. dr.) smo poskusili na vse načine se postaviti proti temu, a doslej nam je izpodletelo; treba novih načrtov, novih sredstev itd.“ — Dragi bralec, ali ni to kaj posebnega, da se na koncu prosvitljenega XIX. stoletja poskuša odstraniti jedino sredstvo, po katerem bi moglo vsaj malce napredovati naše zapuščeno ljudstvo, in to iz strahú pred „panslavizmom“! Skrajna najjvnost, ko bi ne bila barbarska hudobnost!

Dogodilo se je tudi, da so napadli slavno družbo celó v državnem zboru v Rimu. V tej povsem neopravičeni in nazadnjaški vojni se je odlikoval poslanec Morpurgo, ki zastopa čedadsko-šempeterski volilni okraj. Za Boga milega! Človek bi rekel, da je v Rimu dovolj drugih skrbij in perečih vprašanj. Česa se bojé ti ljudje? Da jim peščica Slovencev prekucne res nekoliko preveč šepavo barako italijansko? Gotovo ne poznajo zgodovine one male deželice, kjer je svoječasnó beneška ljudovlada in potem nova Italija imela in ima še vedno najzvestejših državljanov, katerim nobeden ne more in ne sme očitati najmanjše trohice nezvestobe. Slovenska lojalnost je obče znana; Slovenci niso bili in ne bodo nikoli izdajalci. To naj si priveže na nos žid Morpurgo, da prihodnjič preskrbi za blagostanje zastopane dežele povsem drugače, nego z zatiranjem uboge slovenščine!

Da bi vlada preprečila vpliv Mohorjanskih knjig, je ravno teh dni, po nasvetu Morpurga, ukrenila med drugim, ustanoviti v Črnem Vrhu novo šolo na lastne stroške. No, dobro došla! Koristila pa bo kakor ostale. Škoda denarja! Bolj čudno je to, da je ista vlada nakupila kakih tisoč izvodov raznih italijanskih knjig, da bi se brezplačno razdelile med šolsko mladino. Med njimi je tudi 300 molitvenikov. No pa, — e se non ridi, di che rider suoli? Smešno res, da italijanska vlada kupuje molitvenike svojim podanikom. „Il diavolo s' è fatto frate“ (vrag je postal menih), kakor pravi italijanski pregovor.

Vlada bi bila storila zeló bolj potrebno in človekoljubno delo, če bi bila z onimi novci nakupila malce kruha gladnemu ljudstvu v Romanjah in v Siciliji, kjer so bili baš onih dnij veliki izgredi radi lakote.

In vendar je v isti videmski provinciji mimo Slovencev tudi peščica Nemcev, ki rabi svoj poseben jezik. Njim so se dovolile mešane laško-nemške šole, ne da bi se kdo spodtikal ob nje. Toda Veliko-Nemci, ki so izmislili in pred najjvno Evropo razobesili grozno strašilo panslavizma, skrbijo že dobro, da se nihče ne prestraši ne manj groznega pangermanizma.

Sicer pa, ko bi ne bilo avstrijskih psevdolaških židovskih hujskačev, pravi, čistokrvni, kulturoljubni Italijani bi se gotovo ne vznemirjali, če bi pri preprostem in vsaki politični težnji nedostopnem beneškem Slovincu zasačili nedolžno slovensko knjigo. Ta pomislek razjasnjuje vso stvar. Questo è tutto — in škoda drugih besedij.

Če pa slovenščina ne dobi zavetišča v šolah in priznanja od vlade, ima polno veljavo vsaj v cerkvi. Pridiguje se povsod slovensko, zakaj drugače nikakor ni možno. Žal, da duhovniki sami, nevesči prave slovenščine in njenih slovniških pravil, čestokrat pačijo, kar še sicer ni popačeno v našem narečju. Pripoznati pa vendar moram, da gre zadnje čase tudi v tem oziru na boljše, ne samo iz tega, da se mlajši začenjajo pripravljati po malem že prej, nego nastopijo službo, ampak ker tudi starejši pazijo bolj na pravilnost, tako da marsikak, dasi v narečju, vendar povsem pravilno pridiguje.

Krščanski nauk se istotako slovensko uči, v cerkvi seveda, ker v šolah ga ni treba. Za naše tri župnije imamo poseben katekizem, katerega sta s pomočjo rajnkega goriškega monsig. Kocijančiča priredila in izdala pokojna župnik Mučič in kapelan P. Podreka. Toda knjigo rabijo le duhovniki in otrokom ne pride v roke.

Zanimivo je to, da se rabi slovenščina tudi pri krstnem obredu za vsa vprašanja krščencu ter za Oče naš in Vero. Jednako pri sv. maši takoj za latinskim evangelijem

se bere ljudstvu tudi slovenski. Še večja posebnost je ta, da kadar duhovnik obhaja vernike, izgovarja besede: Domine, non sum dignus etc. slovenski tako-le: „Gaspuod, jest niésàn uriédan, de stópiš pod mojò striého, pa ràci 'no samó besjédo an ozdràvjena bo mojà duša.“

Kar se tiče petja v cerkvi, je vse slovensko, ako izvzamemo slovesno latinsko mašo in Tantum ergo pri blagoslovu. Pojemo pri tihí maši, pred in po Tantum ergo, ko je blagoslov. Mimo navadnega petja imamo tudi posebnih pesmij za božič, za veliko noč in za druge prilike. Poje pa knadoma vse ljudstvo z veliko pobožnostjo in s pravim čutom. Napevi so sploh preprosti, počasni in strogo cerkvenega duha. Kdo vé, kdaj so se rodili! Človek, ki ni vaje takemu petju, nehoté ostane presenečen, kadar je sliši. Pomislite: mešani zbor, broječ po več sto glasov, od najvišjih delikatno se prelivajočih ženskih in otroških glasov, v vseh gradacijah, barvah in nijansah, do najmogočnejših basov, vse lepo zlito v popolno soglasje, brez pretiranja in kričanja, skoro bi rekel polglasno, in vse z znakom lehke, mirno v dušo veječe otožnosti! Človek mora biti res kamenitega srca, če ne občuti močnega vpliva tega petja.

Ker že govorim o petju, naj omenim še, kako je s posvetnim petjem. Rekel sem že, da beneški Slovenci radi pojó; toda nedostaje slovenskih pesmij in dotičnih napevov. Stare stvari so se poizgubile; na njih mesto čedalje bolj nastopajo poulične, čestokrat skrajno nesramne laške poskočnice. Pevskih društev nimamo, zato pa petje ne napreduje, ampak se samo preminja, in sicer na slabo, tako da je vsaka nova popevka zopet nova muzikalna neumnost. Mladina sama si ne zna pomagati drugače nego s tem, da prinaša domu, kar sliši tu in tam pri Furlanih in vojaki. Nobenega ni, da bi osnoval kako društvo in da bi uvedel petje v pravem pomenu besede.

No pa, čemu bi nadalje razkladal, kako je z omiko pri beneških Slovencih? Častiti bralci morejo iz teh raztresenih podatkov

sami soditi in sklepati, da so brez kulturne organizacije. Jedina reč, kar jih veže skupaj, je vera in sorodnost v širšem pomenu. Kdaj pride kaj boljšega tudi za nje? Kdor jim trga iz rok jedino sredstvo k napredovanju, namreč slovensko knjigo, misli, da bodo srečni samo tedaj, kadar se vtopijo v morju italijanske narodnosti, potem ne bo tako kmalu sreče med njimi. Po jedni strani se trdo držijo svojega jezika in svojih navad, po drugi strani je zopet njih značaj ves drugačen kakor značaj njih neposrednih sosedov Furlanov, da bi se ž njimi zjedini in pomešali v narodno skupnost. Eh, Boga mi! Po Nadiži steče še marsikak val prej, nego se uresniči kaj takega!

Še mnogo bi se dalo pisati o naših Slovencih. Morda opišem pozneje njih navade in običaje. Za sedaj dovolj! Zanimivo je beneško-slovensko narečje; toda ker ne maram biti filolog, prepuščam ta predmet strokovnjakom, katerim, ko bi ga preiskali, bi prišlo pod roke brez dvombe marsikako prav dobro in imenitno zrno. Dovolj, da tukaj objavim v našem narečju ljudsko pravljico doslovno, kakor sem jo slišal in zapisal.

Narodna pravljica.

Ankràt so 'miel ta' par 'ni híš adnegà pisà, antadà zak' je biu star, ga niésò vic màral'. Kàr je paršù damú, ga niésò ku gonfl nazaj od híše. Antadà tel pas je šù an jókù j' po pot'. Kàr tàkno gré, ga sréca vuk. „Kà' ti j' tebè, pas, ki jočes“, mu j' jau vuk. — „A kà' me vprašas, ki jočen, kàr mi na moreš nič pomát?“ — „Duo vie de ne?“ jau te drúg; „povíejmi.“ — Jau pas: „Sá' t' povien, če mi moreš ki pomát.“ — An mu j' poviedu de tá par njegà híš' ga necejo an de ga s palco proč podjó. — „Čuj, pas! jest te navadin“, jau vuk. „Jutre bojo v tí an tí sanožét travó sjekli, an tojà gospodínjà, kàr 'in ponesè južno, ponesè za sábo tud' tistega mickanega otrokà, k' ima. A kàr pojužnajo, k' puojdjo dielat, ga pustjó sámegà. Ti čak skrit u mejì, gléd' kàr puojdjo dielat, antadà parbliž' se h tistemu otrokù. Tenčas pa priden jest, an bon' teu otrokà nest. Ti začni lájat,

an kàr pridjo sanosiék' gledat, jest poletín. Ti pa láj' an za mano leti; pa vieš, me na smieš oklát'." — Pas je šu čakati tu mejó an kàr so pojúžnàl', je paršù h zibiél'. Tenčas pride vuk an ée otrokà nest. Pas je začeu lájat. Oni so jal: „Čujta, sanosiék, pas je paršù.“ — Kàr je le buj laju, so jal: „Bježta gledat, ki laja.“ Antadà je šù gospodár gledat an kar je paršù cè (tje), je videu, de sil' sa' h otrokù vuk, an de pas laja cè vanj. Kar je gaspodar vuká zagledu, j' začeu uekát an klicat: „Pujta! vuk ée otrokà sniest.“ Sanosiék' so parletiel'. Kar ih je vuk zagledu, je vteku an pas je leteu za njin an še buj kuražno j' laju; ga j' doteku an ga j' oklù tu nogó, za de j' biu buj bardák. Antadà pisù so jal: „A, viesta ki? daržájmò ga“, so jal'; „sta vidèl' sada, ée ga nie bluo, nam je biu vuk otrokà sniedu.“ — An so mu dal' kruha an siera, kaj k' je 'teu pas. Potlè zvičer so ga klícal' veselo, de j' šù ž njim nazaj damú. Zvičer kàr je povičerju, k' je šu cè po vàs' hodit, ga j' paršù gledat vuk. Vuk jau de, „zaká s'me oklù, kar san t' povedu, de me na smieš? Sada jest an ti se boma videla, jo 'cemà parjét, kér bo buj močan. Ti všaf' negà kompànja takega k' éeš, an jest dneğà. Antadà puojmo gòré za vas; gor je an polòh, gor se bomo.“ — Pas je začeu jokát potlè nazáj. „Ki 'man stuort jest, kie všafan kompànja? Ée všafan pisà, pa vuk všafa vuká, an ki storma miedva dva pisà?“ — Ga j' srècalo mače. „Ki jočeš,

ti, pas?“ jalo. — „A ki me vprašaš, ka' m' moreš pomat ti“, jau. — Mače jalo: „Duo vié de ne? poviejmi.“ An j' jau pas: „Ki storiš ti? Vuk mi j' jau, de sada jo primema jest an ti. An mi j' kuazu še dneğà kompanja všafat, an on najde dneğà.“ Antadà pas je jau máčet: „Ká m' moreš ti pomat?“ — Mače j' jalo: „Muč', jalo; jest puojden za tabo.“ — „A, muč', muč'!“ jau on spek; „ki storiš ti? Ben nú“, jau nazadnjo, „sá pujmà!“ — Drugo nuoc, kar so povičerjal, mače je paršlò čakati pisà, an sta šla. Pridta gor na poloh; mače je šlo pred pisàn an je neslò rep v luht. Vuk je biu zbrau medvieda. Kàr sta jih zagledala, de gresta, je jau vuk medviedu: „Laj (glej), ki peje pred sabo! Ka' j' za 'na živina tuole?“ „Bjež', jau; jest se skrijem tle v lisce, pa ti puj go' v dob.“ Vuk se j' skriu pod lisčan, medved go' v dob. Vuk je poslušù tu lisci an je poganù uhuó; mače je začulo, de j' niek pošumielo; j' tjelo rec le miš je. Je skočnìlo cè an je popadlo vuká s parkji za uhuó. Vuk je skočù uon. Ta' pod tistin pologan je bluó čelò. Je skočù vuk pod čelò, se j' vbù. Mače pa se j' vstrašlo vuká an je zletielo go' v dob. Medvet kàr ga je videu, je jau: „Vuká je že vbilo. Tle nie drugač, ku skočit dol, de me na vjime.“ — An je skočù z doba pod čelò, an takuo se j' vbu še medvet. Antadà j' jalo mače pisù: „Al s' videu, k' me nies 'teu. Ti še nič dielu niesi, an jest san končalo oba.“ — An sta šla veselo damú.

Književnost.

Slovenska književnost.

Knjige „Matiče Slovenske“ za l. 1897.

Zgodovina slovenskega slovstva. III. del 2. snopič. Spisal dr. Karol Glaser. 1897. 8° 117—338 stranij. S tem snopičem je dovršen dra. Glaserja književne zgodovine slovenske tretji del: Bleiweisova doba od 1848. do 1870. leta. Opisani so tu do str. 220 še ostali pisatelji in pesniki omenjene dobe, posebno obširno in natančno Levstik. No, nekateri izmed njih so znatno delovali tudi še

po letu 1870. in to tudi samostalno. Zgodovini je pridejana „Priloga“, katera obsega: uradne razglase, vire, knjige' na str. 223—333, vmes pa tudi nekatere mecenate (235 str.), pa pisce k Jeranovemu (str. 173) in Slomšekovemu (286 str.) krogu še dodane; tudi sestavek o narodnem blagu in njegovih nabitranjih (254 str.) in pa o ogrskih Slovencih (str. 312) z zanimivim predgovorom o cerkvenih pesmah, ogrskih' iz l. 1893. Kakšen namen pak imajo tu v besedilu priobčeni oni uradni razglasi ter pastirski listi in uradni spisi iz l. 1848. in 1849. pa nemška pesem